This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

E कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र. M2388 (2) विषय संस्कृत व्याकरण

नाव अष्टाध्यायी सूत्रपाठ

लेखक/लिपीकार पाणिनी

पृष्ठ 34 काळ शके 1809 पूर्ण/अपूर्ण

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ अष्टाध्यायीसूत्रपाठप्रारम्भः ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ हरिःॐम् ॥ येनाक्षरसमाम्नायमधिगम्यमहेश्वरात् । कृत्स्नंव्याकरणंप्रोक्तंतस्मैपाणिनयेनमः
॥ १ ॥ येनधौतागिरःपुंसांविमलैःशब्दवारिभिः । तमश्चाज्ञानजंभिन्नंतस्मैपाणिनयेनमः ॥ २ ॥ वाक्यकारंवररु
चिंभाष्यकारंपतंजलिम् । पाणिनिंसूत्रकारंचप्रणतोऽस्मिमुनित्रयम् ॥ ३ ॥ अइउण् । ऋऌक् । एओङ् । ऐऔच् ।
हयवरट् । लण् । ञमङणनम् । झभञ् । घढधष् । जबगडदश् । खफछठथचटतव् । कपय् । शषसर् । हल् ।
इतिप्रत्याहारसूत्राणि ॥ वृद्धिरादैच् । अदेङ्गुणः । इकोगुणवृद्धी । नधातुलोपआर्धधातुके । क्ङितिच । दीधीवेवीटा
म् । हलोऽनन्तराःसंयोगः । मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः । तुल्यास्यप्रयत्नंसवर्णम् । नाज्झलौ । ईदूदेद्द्विवचनं
प्रगृह्यम् । अदसोमात् । शे । निपातएकाजनाङ् । ओत् । संबुद्धौशाकल्यस्येतावनार्षे । उञः । ऊँ । ईदूतौचस
प्तम्यर्थे । दाधाघ्वदाप् ॥ १ ॥ आद्यन्तवदेकस्मिन् । तरप्तमपौघः । बहुगणवतुडतिसंख्या । ष्णान्ताषट् । डतिच ।
क्तक्तवतूनिष्ठा । सर्वादीनिसर्वनामानि । विभाषादिक्समासेबहुव्रीहौ । नबहुव्रीहौ । तृतीयासमासे । द्वन्द्वेच ।
विभाषाजसि । प्रथमचरमतयाल्पार्धकतिपयनेमाश्च । पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणिव्यवस्थायामसंज्ञायाम् ।
स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् । अन्तरंबहिर्योगोपसंव्यानयोः । स्वरादिनिपातमव्ययम् । तद्धितश्चासर्वविभक्तिः । कृन्मे
जन्तः । क्त्वातोसुन्कसुनः ॥ २ ॥ अव्ययीभावश्च । शिसर्वनामस्थानम् । सुडनपुंसकस्य । नवेतिविभाषा ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इग्यणःसंप्रसारणम् । आद्यन्तौटकितौ । मिदचोऽन्त्यात्परः । एचइग्घ्रस्वादेशे । षष्ठीस्थानेयोगा । स्थानेऽन्तरतमः । उरण्रपरः । अलोऽन्त्यस्य । ङिच्च । आदेःपरस्य । अनेकाल्शित्सर्वस्य । स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ । अचःपरस्मिन्पूर्वविधौ । नपदान्तद्विर्वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चर्विधिषु । द्विर्वचनेऽचि । अदर्शनंलोपः ॥ ३ ॥ प्रत्ययस्यलुक्श्लुलुपः । प्रत्ययलोपेप्रत्ययलक्षणम् । नलुमताङ्गस्य । अचोऽन्त्यादिटि । अलोऽन्त्यात्पूर्वउपधा । तस्मिन्निितिनिर्दिष्टेपूर्वस्य । तस्मादित्युत्तरस्य । स्वंरूपंशब्दस्याशब्दसंज्ञा । अणुदित्सवर्णस्यचाप्रत्ययः । तपरस्तत्कालस्य । आदिरन्त्येनसहेता । येनविधिस्तदन्तस्य । वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद्वृद्धम् । त्यदादीनिच । एङ्प्राचांचांदेशे ॥ ४ ॥ वृद्धिराद्यन्तवदव्ययीभावःप्रत्ययस्यलुक्पञ्चदश ॥ इतिप्रथमाध्यायेप्रथमःपादः ॥ १ ॥ छ ॥

गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित् । विजइट् । विभाषोर्णोः । सार्वधातुकमपित् । असंयोगाल्लिट्कित् । इन्धिभवतिभ्यांच । मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसःक्त्वा । रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छःसंश्च । इकोझल् । हलन्ताच्च । लिङ्सिचावात्मनेपदेषु । उश्च । वागमः । हनःसिच् । यमोगन्धने । विभाषोपयमने । स्थाघ्वोरिच्च । नक्त्वासेट् । निष्ठाशीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः । मृषस्तितिक्षायाम् ॥ १ ॥ उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् । पूङःक्त्वाच । नोपधात्थफान्ताद्वा । वञ्चिलुञ्च्यृतश्च । तृषिमृषिकृषेःकाश्यपस्य । रलोव्युपधाद्धलादेःसंश्च । ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्लुतः । अचश्च । उच्चैरुदात्तः । नीचैरनुदात्तः । समाहारःस्वरितः । तस्यादितउदात्तमर्धह्रस्वम् । एकश्रुतिदूरा
त्संबुद्धौ । यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु । उच्चैस्तरांवावषट्कारः । विभाषाछन्दसि । नसुब्रह्मण्यायांस्वरितस्यतूदात्तः ।
देवब्रह्मणोरनुदात्तः । स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् । उदात्तस्वरितपरस्यसन्नतरः ॥ २॥ अपृक्तएकाल्प्रत्ययः।
तत्पुरुषःसमानाधिकरणःकर्मधारयः । प्रथमानिर्दिष्टंसमासउपसर्जनम् । एकविभक्तिचापूर्वनिपाते । अर्थवदधातु
रप्रत्ययःप्रातिपदिकम् । कृत्तद्धितसमासाश्च । ह्रस्वोनपुंसकेप्रातिपदिकस्य । गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य । लुक्तद्धितलु
कि । इद्गोण्याः । लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने । विशेषणानांचाजातेः । तदशिष्यंसंज्ञाप्रमाणत्वात् । लुब्योगाप्रख्याना
त् । योगप्रमाणेचतदभावेऽदर्शनंस्यात् । प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यान्यप्रमाणत्वात् । कालोपसर्जनेचतुल्यम् ।
जात्याख्यायामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्याम् । अस्मदोद्वयोश्च । फल्गुनीप्रोष्ठपदानांचनक्षत्रे ॥ ३ ॥ छन्दसिपुन
र्वस्वोरेकवचनम् । विशाखयोश्च । तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वेबहुवचनस्यद्विवचनंनित्यम् । सरूपाणामेकशेषएकवि
भक्तौ । वृद्धोयूनातल्लक्षणश्चेदेवविशेषः । स्त्रीपुंवच्च । पुमान्स्त्रिया । भ्रातृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्याम् । नपुंसकमनपुंस
केनैकवच्चास्यान्यतरस्याम् । पितामात्रा । श्वशुरःश्वश्र्वा । त्यदादीनिसर्वैर्नित्यम् । ग्राम्यपशुसंघेष्वतरुणेषुस्त्री
॥ ४ ॥ गाङ्कुटाद्युदुपधादपृक्तश्छन्दसिपुनर्वस्वोस्त्रयोदश ॥ इतिप्रथमाध्यायेद्वितीयःपादः ॥ २ ॥ ७३ ॥ भूवाद

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

योधातवः । उपदेशेऽजनुनासिकइत् । हलन्त्यम् । नविभक्तौतुस्माः । आदिर्ञिटुडवः । षःप्रत्ययस्य । चुटू । लशक्वतद्धिते । तस्यलोपः । यथासंख्यमनुदेशःसमानाम् । स्वरितेनाधिकारः । अनुदात्तङितआत्मनेपदम् । भावकर्मणोः । कर्तरिकर्मव्यतिहारे । नगतिहिंसार्थेभ्यः । इतरेतरान्योन्योपपदाच्च । नेर्विशः । परिव्यवेभ्यःक्रियः । विपराभ्यांजेः । आङोदोऽनास्यविहरणे ॥ १ ॥ क्रीडोऽनुसंपरिभ्यश्च । समवप्रविभ्यःस्थः । प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च । उदोऽनूर्ध्वकर्मणि । उपान्मन्त्रकरणे । अकर्मकाच्च । उद्विभ्यांतपः । आङोयमहनः । समोगम्यृच्छिप्रच्छिस्वरत्यर्तिश्रुविदिभ्यः । निसमुपविभ्योह्वः । स्पर्धायामाङः । गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषुकृञः । अधेःप्रसहने । वेःशब्दकर्मणः । अकर्मकाच्च । संमाननोत्सञ्जनाचार्यकरणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषुनियः । कर्तृस्थेचाशरीरेकर्मणि । वृत्तिसर्गतायनेषुक्रमः । उपपराभ्याम् । आङउद्गमने ॥ २ ॥ वेःपादविहरणे । प्रोपाभ्यांसमर्थाभ्याम् । अनुपसर्गाद्वा । अपह्नवेज्ञः । अकर्मकाच्च । संप्रतिभ्यामनाध्याने । भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्रणेषुवदः । व्यक्तवाचांसमुच्चारणे । अनोरकर्मकात् । विभाषाविप्रलापे । अवाद्ग्रः । समःप्रतिज्ञाने । उदश्चरःसकर्मकात् । समस्तृतीयायुक्तात् । दाणश्चसाचेच्चतुर्थ्यर्थे । उपाद्यमःस्वकरणे । ज्ञाश्रुस्मृदृशांसनः । नानोर्ज्ञः । प्रत्याङ्भ्यांश्रुवः । शदेःशितः ॥ ३ ॥ म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च । पूर्ववत्सनः । आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य ।

॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रोपाभ्यांयुजेरयज्ञपात्रेषु । समःक्ष्णुवः । भुजोऽनवने । णेरणौयत्कर्मणौचेत्सकर्तानाध्याने । भीस्म्योर्हेतुभये । गृधिवञ्च्योःप्रलम्भने । लियःसंमाननशालीनीकरणयोश्च । मिथ्योपपदात्कृञोऽभ्यासे । स्वरितञितःकर्त्रभिप्राये क्रियाफले । अपाद्वदः । णिचश्च । समुदाङ्भ्योयमोऽग्रन्थे । अनुपसर्गाज्ज्ञः । विभाषोपपदेनप्रतीयमाने । शेषात्कर्तरिपरस्मैपदम् । अनुपराभ्यांकृञः । अभिप्रत्यतिभ्यःक्षिपः ॥ ४ ॥ प्राद्वहः । परेर्मृषः । व्याङ्परिभ्योरमः । उपाच्च । विभाषाकर्मकात् । बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्योणेः । निगरणचलनार्थेभ्यश्च । अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् । नपादम्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतिवदवसः । वाक्यषः । द्युद्भ्योलुङि । वृद्भ्यःस्यसनोः । लुटिचक्लृपः ॥ ५ ॥ भूवादयःक्रीडोऽनुवेःपादम्रियतेःप्राद्वहस्त्रयोदश ॥ इतिप्रथमाध्यायेतृतीयःपादः ॥ ३ ॥ छ ॥ आकडारादेकासंज्ञा । विप्रतिषेधेपरंकार्यम् । यूस्त्र्याख्यौनदी । नेयङुवङ्स्थानावस्त्री । वामि । ङितिह्रस्वश्च । शेषोघ्यसखि । पतिःसमासएव । षष्ठीयुक्तश्छन्दसिवा । ह्रस्वंलघु । संयोगेगुरु । दीर्घंच । यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादिप्रत्ययेऽङ्गम् । सुप्तिङन्तंपदम् । नःक्ये । सितिच । स्वादिष्वसर्वनामस्थाने । यचिभम् । तसौमत्वर्थे । अयस्मयादीनिछन्दसि ॥ १ ॥ बहुषुबहुवचनम् । द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने । कारके । ध्रुवमपायेऽपादानम् । भीत्रार्थानांभयहेतुः । पराजेरसोढः । वारणार्थानामीप्सितः । अन्तर्धौयेनादर्शनमिच्छति । आख्यातोपयोगे । जनिकर्तुःप्रकृ

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तिः । भुवःप्रभवः । कर्मणायमभिप्रैतिससंप्रदानम् । रुच्यर्थानांप्रीयमाणः । श्लाघह्नुङ्स्थाशपांज्ञीप्स्यमानः । धारे रुत्तमर्णः । स्पृहेरीप्सितः । क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानांयंप्रतिकोपः । क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोःकर्म । राधीक्ष्योर्यस्यविप्रश्नः । प्रत्याङ्भ्यांश्रुवःपूर्वस्यकर्ता ॥ २ ॥ अनुप्रतिगृणश्च । साधकतमंकरणम् । दिवःकर्मच । परिक्रयणेसंप्रदानमन्य तरस्याम् । आधारोऽधिकरणम् । अधिशीङ्स्थासांकर्म । अभिनिविशश्च । उपान्वध्याङ्वसः । कर्तुरीप्सिततमंकर्म । तथायुक्तंचानीप्सितम् । अकथितंच । गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणिकर्तासणौ । हृक्रोरन्यतरस्या म् । स्वतन्त्रःकर्ता । तत्प्रयोजकोहेतुश्च । प्राग्रीश्वरान्निपाताः । चादयोऽसत्त्वे । प्रादयः । उपसर्गाःक्रियायोगे । गतिश्च ॥ ३ ॥ ऊर्यादिच्विडाचश्च । अनुकरणंचानितिपरम् । आदरानादरयोःसदसती । भूषणेऽलम् । अन्तर परिग्रहे । कणेमनसीश्रद्धाप्रतीघाते । पुरोऽव्ययम् । अस्तंच । अच्छगत्यर्थवदेषु । अदोऽनुपदेशे । तिरोऽन्तर्धौ । विभाषाकृञि । उपाजेऽन्वाजे । साक्षात्प्रभृतीनिच । अनत्याधानउरसिमनसी । मध्येपदेनिवचनेच । नित्यंहस्ते पाणावुपयमने । प्राध्वंबन्धने । जीविकोपनिषदावौपम्ये । तेप्राग्धातोः ॥ ४ ॥ छन्दसिपरेऽपि । व्यवहिताश्च । कर्मप्रवचनीयाः । अनुर्लक्षणे । तृतीयार्थे । हीने । उपोऽधिकेच । अपपरीवर्जने । आङ्मर्यादावचने । लक्षणेत्थंभू ताख्यानभागवीप्सासुप्रतिपर्यनवः । अभिरभागे । प्रतिःप्रतिनिधिप्रतिदानयोः । अधिपरीअनर्थकौ । सुःपूजायाम् ।

॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अतिरतिक्रमणेच । अपिःपदार्थसंभावनान्ववसर्गगर्हासमुच्चयेषु । अधिरीश्वरे । विभाषाकृञि । लःपरस्मैपदम् । तङानावात्मनेपदम् ॥ ५ ॥ तिङस्त्रीणित्रीणिप्रथममध्यमोत्तमाः । तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः । सुपः । विभक्तिश्च । युष्मद्युपपदेसमानाधिकरणेस्थानिन्यपिमध्यमः । प्रहासेचमन्योपपदेमन्यतेरुत्तमएकवच्च । अस्मद्युत्तमः । शेषेप्रथमः । परःसंनिकर्षःसंहिता । विरामोऽवसानम् ॥ ६ ॥ आकडाराद्बहुष्वनुप्रतिगृणऊर्यादिच्छन्दसितिङोदश ॥ इतिप्रथमाध्यायेचतुर्थःपादः ॥ ४ ॥ इतिसूत्रपाठेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

ॐ ॥ समर्थःपदविधिः । सुबामन्त्रितेपराङ्गवत्स्वरे । प्राक्कडारात्समासः । सहसुपा । अव्ययीभावः । अव्ययंविभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासंप्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसादृश्यसंपत्तिसाकल्यान्तवचनेषु । यथासादृश्ये । यावदवधारणे । सुप्प्रतिनामात्रार्थे । अक्षशलाकासंख्याःपरिणा । विभाषा । अपपरिबहिरञ्चवःपञ्चम्या । आङ्मर्यादाभिविध्योः । लक्षणेनाभिप्रतीआभिमुख्ये । अनुर्यत्समया । यस्यचायामः । तिष्ठद्गुप्रभृतीनिच । पारेमध्येषष्ठ्यावा । संख्यावंश्येन । नदीभिश्च ॥ १ ॥ अन्यपदार्थेचसंज्ञायाम् । तत्पुरुषः । द्विगुश्च । द्वितीयाश्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः । स्वयंक्तेन । खट्वाक्षेपे । सामि । कालाः । अत्यन्तसंयोगेच । तृतीयातत्कृतार्थेनगुणवचनेन । पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपुणमिश्रश्लक्ष्णैः । कर्तृकरणेकृताबहुलम् । कृत्यैरधिकार्थवचने ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अन्नेनव्यञ्जनम् । भक्ष्येणमिश्रीकरणम् । चतुर्थीतदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः । पञ्चमीभयेन । अपेतापोढमुक्तपतितापत्रस्तैरल्पशः । स्तोकान्तिकदूरार्थकृच्छ्राणिक्तेन । सप्तमीशौण्डैः ॥ २ ॥ सिद्धशुष्कपक्वबन्धैश्च । ध्वाङ्क्षेणक्षेपे । कृत्यैर्ऋणे । संज्ञायाम् । क्तेनाहोरात्रावयवाः । तत्र । क्षेपे । पात्रेसमितादयश्च । पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाःसमानाधिकरणेन । दिक्संख्येसंज्ञायाम् । तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारेच । संख्यापूर्वोद्विगुः । कुत्सितानिकुत्सनैः । पापाणकेकुत्सितैः । उपमानानिसामान्यवचनैः । उपमितंव्याघ्रादिभिःसामान्याप्रयोगे । विशेषणंविशेष्येणबहुलम् । पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीराश्च । श्रेण्यादयःकृतादिभिः । क्तेननञ्विशिष्टेनानञ् ॥ ३ ॥ सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाःपूज्यमानैः । वृन्दारकनागकुञ्जरैःपूज्यमानम् । कतरकतमौजातिपरिप्रश्ने । किंक्षेपे । पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तैर्जातिः । प्रशंसावचनैश्च । युवाखलतिपलितवलिनजरतीभिः । कृत्यतुल्याख्याअजात्या । वर्णोवर्णेन । कुमारःश्रमणादिभिः । चतुष्पादोगर्भिण्या । मयूरव्यंसकादयश्च ॥ ४ ॥ समर्थोऽन्यपदार्थेचसिद्धशुष्कसन्महद्द्वादश ॥ इतिद्वितीयाध्यायेप्रथमःपादः ॥ १॥छ ॥

पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे । अर्धंनपुंसकम् । द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्याम् । प्राप्तापन्नेचद्वितीयया । कालाःपरिमाणिना । नञ् । ईषदकृता । षष्ठी । याजकादिभिश्च । ननिर्धारणे । पूरणगुणसुहितार्थसदव्यय

॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तव्यसमानाधिकरणेन । क्तेनचपूजायाम् । अधिकरणवाचिनाच । कर्मणिच । तृजकाभ्यांकर्तरि । कर्तरिच । नित्यं क्रीडाजीविकयोः । कुगतिप्रादयः । उपपदमतिङ् । अमैवाव्ययेन ॥ १ ॥ तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् । क्त्वाच । शेषोबहुव्रीहिः । अनेकमन्यपदार्थे । संख्ययाव्ययासन्नादूराधिकसंख्याःसंख्येये । दिङ्नामान्यन्तराले । तत्रतेनेद मितिसरूपे । तेनसहेतितुल्ययोगे । चार्थेद्वन्द्वः । उपसर्जनंपूर्वम् । राजदन्तादिषुपरम् । द्वन्द्वेघि । अजाद्यदन्तम् । अल्पाच्तरम् । सप्तमीविशेषणेबहुव्रीहौ । निष्ठा । वाहिताग्न्यादिषु । कडाराःकर्मधारये ॥ २ ॥ पूर्वापराधरोत्त रंतृतीयाप्रभृतीन्यष्टादश ॥ इतिद्वितीयाध्यायेद्वितीयःपादः ॥ २ ॥ ६ ॥ अनभिहिते । कर्मणिद्वितीया । तृतीया चहोश्छन्दसि । अन्तरान्तरेणयुक्ते । कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे । अपवर्गेतृतीया । सप्तमीपञ्चम्यौकारकमध्ये । क र्मप्रवचनीययुक्तेद्वितीया । यस्मादधिकंयस्यचेश्वरवचनंतत्रसप्तमी । पञ्चम्यपाङ्परिभिः । प्रतिनिधिप्रतिदानेचयस्मा त् । गत्यर्थकर्मणिद्वितीयाचतुर्थ्यौचेष्टायामनध्वनि । चतुर्थीसंप्रदाने । क्रियार्थोपपदस्यचकर्मणिस्थानिनः । तुम र्थाच्चभाववचनात् । नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगाच्च । मन्यकर्मण्यनादरेविभाषाप्राणिषु । कर्तृकरणयोस्तृती या । सहयुक्तेऽप्रधाने । येनाङ्गविकारः ॥ १ ॥ इत्थंभूतलक्षणे । संज्ञोऽन्यतरस्यांकर्मणि । हेतौ । अकर्तर्यृणेपञ्चमी । विभाषागुणेऽस्त्रियाम् । षष्ठीहेतुप्रयोगे । सर्वनाम्नस्तृतीयाच । अपादानेपञ्चमी । अन्यारादितरर्तेदिक्छब्दाञ्चूत्तरप

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दाजाहियुक्ते । षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन । एनपाद्वितीया । पृथग्विनानानाभिस्तृतीयान्यतरस्याम् । करणेचस्तोकाल्पकृच्छ्र
कतिपयस्यासत्त्ववचनस्य । दूरान्तिकार्थैःषष्ठ्यन्यतरस्याम् । दूरान्तिकार्थेभ्योद्वितीयाच । सप्तम्यधिकरणेच ।
यस्यचभावेनभावलक्षणम् । षष्ठीचानादरे । स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च । आयुक्तकुशलाभ्यां
चासेवायाम् ॥ २ ॥ यतश्चनिर्धारणम् । पञ्चमीविभक्ते । साधुनिपुणाभ्यामर्चायांसप्तम्यप्रतेः । प्रसितोत्सुकाभ्यांतृ
तीयाच । नक्षत्रेचलुपि । प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रेप्रथमा । संबोधनेच । सामन्त्रितम् । एकवचनंसंबु
द्धिः । षष्ठीशेषे । ज्ञोऽविदर्थस्यकरणे । अधीगर्थदयेशांकर्मणि । कृञः प्रतियत्ने । रुजार्थानांभाववचनानामज्वरेः ।
आशिषिनाथः । जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषांहिंसायाम् । व्यवहृपणोःसमर्थयोः । दिवस्तदर्थस्य । विभाषोपसर्गे ।
द्वितीयाब्राह्मणेप्रेष्यब्रुवोर्हविषोदेवतासंप्रदाने ॥ ३ ॥ चतुर्थ्यर्थेबहुलंछन्दसि । यजेश्चकरणे । कृत्वोर्थप्रयोगेकालेऽ
धिकरणे । कर्तृकर्मणोःकृति । उभयप्राप्तौकर्मणि । क्तस्यचवर्तमाने । अधिकरणवाचिनश्च । नलोकाव्ययनिष्ठाख
लर्थतृनाम् । अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः । कृत्यानांकर्तरिवा । तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यांतृतीयान्यतरस्याम् । चतु
र्थीचाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः ॥ ४ ॥ अनभिहितइत्थंभूतयतश्चप्रेष्यब्रुवोस्त्रयोदश ॥ इतिद्वितीया
ध्यायेतृतीयःपादः ॥ ३ ॥ ७ ॥ द्विगुरेकवचनम् । द्वन्द्वश्चप्राणितूर्यसेनाङ्गानाम् । अनुवादेचरणानाम् । अध्वर्युक्र

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तुरनपुंसकम् । अध्ययनतोऽविप्रकृष्टाख्यानाम् । जातिरप्राणिनाम् । विशिष्टलिङ्गोनदीदेशोऽग्रामाः । क्षुद्रजन्त
वः । येषांचविरोधःशाश्वतिकः । शूद्राणामनिरवसितानाम् । गवाश्वप्रभृतीनिच । विभाषावृक्षमृगतृणधान्यव्य
ञ्जनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापराधरोत्तराणाम् । विप्रतिषिद्धंचानधिकरणवाचि । नदधिपयआदीनि । अधिकरणै
तावत्त्वेच । विभाषासमीपे । सनपुंसकम् । अव्ययीभावश्च । तत्पुरुषोऽनञ्कर्मधारयः । संज्ञायांकन्थोशीनरेषु
॥ १ ॥ उपज्ञोपक्रमंतदाद्याचिख्यासायाम् । छायाबाहुल्ये । सभाराजामनुष्यपूर्वा । अशालाच । विभाषासेनासु
राच्छायाशालानिशानाम् । परवल्लिङ्गंद्वन्द्वतत्पुरुषयोः । पूर्ववदश्ववडवौ । हेमन्तशिशिरावहोरात्रेचच्छन्दसि ।
रात्राह्नाहाःपुंसि । अपथंनपुंसकम् । अर्धर्चाःपुंसिच । इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ । एतदस्त्रतसोस्त्रतसौ
चानुदात्तौ । द्वितीयाटौस्स्वेनः । आर्धधातुके । अदोजग्धिर्ल्यप्तिकिति । लुङ्सनोर्घस्लृ । घञपोश्च । बहुलंछन्दसि ।
लिट्यन्यतरस्याम् ॥ २ ॥ वेञोवयिः । हनोवधलिङि । लुङिच । आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् । इणोगालुङि । णौ
गमिरबोधने । सनिच । इङश्च । गाङ्लिटि । विभाषालुङ्लृङोः । णौचसंश्चङोः । अस्तेर्भूः । ब्रुवोवचिः । चक्षिङः
ख्याञ् । वालिटि । अजेर्व्यघञपोः । वायौ । ण्यक्षत्रियार्षञितोयूनिलुगणिञोः । पैलादिभ्यश्च । इञःप्राचाम्
॥ ३ ॥ नतौल्वलिभ्यः । तद्राजस्यबहुषुतेनैवास्त्रियाम् । यस्कादिभ्योगोत्रे । यञञोश्च । अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोत

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

माङ्गिरोभ्यश्च । बह्वचइञःप्राच्यभरतेषु । नगोपवनादिभ्यः । तिककितवादिभ्योद्वन्द्वे । उपकादिभ्योऽन्यतरस्या
मद्वन्द्वे । आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच् । सुपोधातुप्रातिपदिकयोः । अदिप्रभृतिभ्यःशपः । बहुलंछन्दसि ।
यङोऽचिच । जुहोत्यादिभ्यःश्लुः । बहुलंछन्दसि । गातिस्थाघुपाभूभ्यःसिचःपरस्मैपदेषु । विभाषाघ्राधेट्शाच्छासः ।
तनादिभ्यस्तथासोः । मन्त्रेघसह्वरणशवृहदहाद्वृच्कृगमिजनिभ्योलेः ॥ ४ ॥ आमः । अव्ययादाप्सुपः । नाव्ययीभा
वादतोऽम्त्वपञ्चम्याः । तृतीयासप्तम्योर्बहुलम् । लुटःप्रथमस्यडारौरसः ॥ ५ ॥ द्विगुरुपज्ञोपक्रमंवेञोवयिर्नतौल्वलि
भ्यआमःपञ्च ॥ इतिद्वितीयाध्यायेचतुर्थःपादः ॥ ४ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ॐ ॥ प्रत्ययः । परश्च । आद्युदात्तश्च । अनुदात्तौसुप्पितौ । गुप्तिज्किद्भ्यःसन् । मान्बधदान्शान्भ्योदीर्घश्चाभ्या
सस्य । धातोःकर्मणःसमानकर्तृकादिच्छायांवा । सुपआत्मनःक्यच् । काम्यच्च । उपमानादाचारे । कर्तुःक्यङ्सलो
पश्च । भृशादिभ्योभुव्यच्वेर्लोपश्चहलः । लोहितादिडाज्भ्यःक्यष् । कष्टायक्रमणे । कर्मणोरोमन्थतपोभ्यांवर्तिच
रोः । बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने । शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यःकरणे । सुखादिभ्यःकर्तृवेदनायाम् । नमोवरिवश्चित्रङः
क्यच् । पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् ॥ १ ॥ मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्योणिच् । धातोरेकाचो ॥ ७ ॥
हलादेःक्रियासमभिहारेयङ् । नित्यंकौटिल्येगतौ । लुपसदचरजपजभदहदशगॄभ्योभावगर्हायाम् । सत्यापपाशरूप

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्योणिच् । हेतुमतिच । कण्ड्वादिभ्योयक् । गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्यआयः । ऋतेरीयङ् । कमेर्णिङ् । आयादयआर्धधातुकेवा । सनाद्यन्ताधातवः । स्यतासीलृलुटोः । सिब्बहुलंलेटि । कास्प्रत्ययादाममन्त्रेलिटि । इजादेश्चगुरुमतोऽनृच्छः । दयायासश्च । उषविदजागृभ्योऽन्यतरस्याम् । भीह्रीभृहुवांश्लुवच्च । कृञ्चानुप्रयुज्यतेलिटि ॥ २ ॥ विदांकुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम् । अभ्युत्सादयांप्रजनयांचिकयांरमयामकःपावयांक्रियाद्विदामक्रन्निितिच्छन्दसि । च्लिलुङि । च्लेःसिच् । शलइगुपधादनिटःक्सः । श्लिषआलिङ्गने । नदृशः । णिश्रिद्रुस्रुभ्यःकर्तरिचङ् । विभाषाधेट्श्व्योः । गुपेश्छन्दसि। नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः । अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् । लिपिसिचिह्वश्च । आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् । पुषादिद्युताद्यॢदितःपरस्मैपदेषु । सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च । इरितोवा । जॄस्तम्भुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च । कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि । चिण्तेपदः ॥ ३ ॥ दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् । अचःकर्मकर्तरि । दुहश्च । नरुधः । तपोऽनुतापेच । चिण्भावकर्मणोः । सार्वधातुकेयक् । कर्तरिशप् । दिवादिभ्यःश्यन् । वाभ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः । यसोऽनुपसर्गात् । संयसश्च । स्वादिभ्यःश्नुः । श्रुवःशृच । अक्षोऽन्यतरस्याम् । तनूकरणेतक्षः । तुदादिभ्यःशः । रुधादिभ्यःश्नम् । तनादिकृञ्भ्यउः । धिन्विकृण्व्योरच ॥ ४ ॥ क्र्यादिभ्यःश्ना । स्तन्भुस्तुन्भुस्कन्भुस्कुन्भुस्कु

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ञ्भ्यःश्नुश्च । हलःश्नःशानज्झौ । छन्दसिशायजपि । व्यत्ययोबहुलम् । लिङ्याशिष्यङ् । कर्मवत्कर्मणातुल्यक्रियः । तपस्तपःकर्मकस्यैव । नदुहस्नुनमांयक्चिणौ । कुषिरजोःप्राचांश्यन्परस्मैपदंच । धातोः । तत्रोपपदंसप्तमीस्थम् । कृदतिङ् । वासरूपोऽस्त्रियाम् । कृत्याःप्राङ्ण्वुलः । तव्यत्तव्यानीयरः । अचोयत् । पोरदुपधात् । शकिसहोश्च । गदमदचरयमश्चानुपसर्गे ॥ ५ ॥ अवद्यपण्यवर्यागर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु । वह्यंकरणम् । अर्यःस्वामिवैश्ययोः । उपसर्याकाल्याप्रजने । अजर्यंसंगतम् । वदःसुपिक्यप्च । भुवोभावे । हनस्तच । एतिस्तुशास्वृदृजुषःक्यप् । ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः। ईचखनः । भृञोऽसंज्ञायाम् । मृजेर्विभाषा । राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः । भिद्योद्ध्यौनदे । पुष्यसिध्यौनक्षत्रे । विपूयविनीयजित्यामुञ्जकल्कहलिषु । प्रत्यपिभ्यांग्रहेश्छन्दसि । पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषुच । विभाषाकृवृषोः ॥ ६ ॥ युग्यंचपत्रे । अमावस्यदन्यतरस्याम् । छन्दसिनिष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नीयोच्छिष्यमर्यस्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्यब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि । ऋहलोर्ण्यत् । ओरावश्यके । आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च । आनाय्योऽनित्ये । प्रणाय्योऽसंमतौ । पाय्यसांनाय्यनिकाय्यधाय्यामानहविर्निवाससामिधेनीषु । क्रतौकुण्डपाय्यसंचाय्यौ । अग्नौपरिचाय्योपचाय्यसमूह्याः । चित्याग्निचित्येच । ण्वुल्तृचौ । नन्दिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचः । इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः । आतश्चोपसर्गे । पाघ्राध्माधेड्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दृशःशः । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च । ददातिदधात्योर्विभाषा । ज्वलितिकसन्ते भ्योणः ॥ ७ ॥ श्याद्व्यधास्रुसंस्रुवतीणवसावहृलिहश्लिषश्वसश्च । दुन्योरनुपसर्गे । विभाषाग्रहः । गेहेकः । शिल्पि निष्वुन् । गस्थकन् । ण्युट्च । हश्चव्रीहिकालयोः । प्रुसृल्वःसमभिहारेवुन् । आशिषिच । प्रत्ययोमुण्डविदांदीपज नक्ष्यादिभ्योऽवद्ययुग्यंचश्याद्व्यधादश ॥ इतितृतीयाध्यायेप्रथमःपादः ॥ १ ॥ ७ ॥ कर्मण्यण् । ह्वावामश्च । आ तोऽनुपसर्गेकः । सुपिस्थः । तुन्दशोकयोःपरिमृजापनुदोः । प्रेदाज्ञः । समिख्यः । गापोष्टक् । हरतेरनुद्यमनेऽच् । वयसिच । आङिताच्छील्ये । अर्हः । स्तम्बकर्णयोरमिजपोः । शमिधातोःसंज्ञायाम् । अधिकरणेशेतेः । चरेष्टः । भिक्षासेनादायेषुच । पुरोऽग्रतोऽग्रेषुसर्तेः । पूर्वेकर्तरि । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु ॥ १ ॥ दिवाविभानिशाप्र भाभास्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिंलिपिलिबिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजङ्घाबाह्वहर्यत्तद्धनुररुःषु । कर्मणिभृ तौ । नशब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु । स्तम्बशकृतोरिन् । हरतेर्दृतिनाथयोःपशौ । फलेग्रहिरात्मंभ रिश्च । छन्दसिवनसनरक्षिमथाम् । एजेःखश् । नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः । नाडीमुष्ट्योश्च । उदिकूलेरुजिवहोः । वहाभ्रेलिहः । परिमाणेपचः । मितनखेच । विध्वरुषोस्तुदः । असूर्यललाटयोर्दृशितपोः । उग्रंपश्येरंमदपाणिंध माश्च । प्रियवशेवदःखच् । द्विषत्परयोस्तापेः । वाचियमोव्रते ॥ २ ॥ पूःसर्वयोर्दारिसहोः । सर्वकूलाभ्रकरीषेषुक

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

षः । मेघर्तिभयेषुकृञः । क्षेमप्रियमद्रेऽण्च । आशितेभुवःकरणभावयोः । संज्ञायाभृतृवृजिधारिसहितपिदमः । गमश्च । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषुडः । आशिषिहनः । अपेक्लेशतमसोः । कुमारशीर्षयोर्णिनिः । लक्षणेजायापत्योष्टक् । अमनुष्यकर्तृकेच । शक्तौहस्तिकपाटयोः । पाणिघताडघौशिल्पिनि । आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषुच्व्यर्थेष्वच्वौकृञःकरणेख्युन् । कर्तरिभुवःखिष्णुच्खुकञौ । स्पृशोऽनुदकेक्विन् । ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चांच । त्यदादिषुदृशोनालोचनेकञ्च ॥ ३ ॥ सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेऽपिक्विप् । भजोण्विः । छन्दसिसहः । वहश्च । कव्यपुरीषपुरीष्येषुञ्युट् । हव्येऽनन्तःपादम् । जनसनखनक्रमगमोविट् । अदोऽनन्ने । क्रव्येच । दुहःकब्घश्च । मन्त्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोण्विन् । अवेयजः । विजुपेच्छन्दसि । आतोमनिन्क्वनिब्वनिपश्च । अन्येभ्योऽपिदृश्यन्ते । क्विप्च । स्थःकच । सुप्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये । कर्तर्युपमाने । व्रते ॥ ४ ॥ बहुलमाभीक्ष्ण्ये । मनः । आत्ममानेखश्च । भूते । करणेयजः । कर्मणिहनः । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विप् । बहुलंछन्दसि । सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञः । सोमेसुञः । अग्नौचेः । कर्मण्यग्न्याख्यायाम् । कर्मणीनिविक्रियः । दृशेःक्वनिप् । राजनियुधिकृञः । सहेच । सप्तम्यांजनेर्डः । पञ्चम्यामजातौ । उपसर्गेचसंज्ञायाम् । अनौकर्मणि ॥ ५ ॥ अन्येष्वपिदृश्यते । निष्ठा । सुयजोर्ङ्वनिप् । जीर्यतेरतृन् । छन्दसिलिट् । लिटःकानज्वा । क्वसुश्च । भा

॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

षायांसदवसश्रुवः । उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च । लुङ् । अनद्यतनेलङ् । अभिज्ञावचनेलृट् । नयदि । विभाषा साकाङ्क्षे । परोक्षेलिट् । हशश्वतोर्लङ्च । प्रश्नेचासन्नकाले । लट्स्मे । अपरोक्षेच । ननौपृष्टप्रतिवचने ॥ ६ ॥ नन्वोर्विभाषा । पुरिलुङ्चास्मे । वर्तमानेलट् । लटःशतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे । संबोधनेच । लक्षणहेत्वोः क्रियायाः । तौसत् । पूङ्यजोःशानन् । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश् । इङ्धार्योःशत्रकृच्छ्रिणि । द्विषोऽमित्रे । सुञोयज्ञसंयोगे । अर्हःप्रशंसायाम् । आक्वेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु । तृन् । अलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचरइष्णुच् । णेश्छन्दसि । भुवश्च । ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेःक्नुः ॥७॥ शमित्यष्टाभ्योघिनुण् । संपृचानुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरजभजातिचपराचरामुषाभ्याहनश्च । वौकषलसकत्थस्रम्भः । अपेचलषः । प्रेलपसृद्रुमथवदवसः । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूञोवुञ् । देविक्रुशोश्चोपसर्गे । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् । अनुदात्तेतश्चहलादेः । जुचङ्क्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च । नयः । सूददीपदीक्षश्च । लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशृभ्यउकञ् । जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङःषाकन् । प्रजोरिनिः । जिद्दक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्च । स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्यआलुच् ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दाधेट्सिशदसदोरुः । सृघस्यदः क्मरच् ॥ ८ ॥ भञ्जभासमिदो घुरच् । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् । इण्नशजिसर्तिभ्यः क्वरप् । गत्वरश्च । जागरूकः । यजजपदशां यङः । नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः । सनाशंसभिक्ष उः । विन्दुरिच्छुः । क्याच्छन्दसि । आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च । स्वपितृषोर्नजिङ् । शॄवन्द्योरारुः । भियः क्रुक्लुकनौ । स्थेशभासपिसकसो वरच् । यश्च यङः । भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपॄजुग्रावस्तुवः क्विप् । अन्येभ्योऽपि दृश्यते । भुवः संज्ञान्तरयोः । विप्रसंभ्यो ड्वसंज्ञायाम् ॥ ९ ॥ धः कर्मणि ष्ट्रन् । दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे । हलसूकरयोः पुवः । अर्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः । पुवः संज्ञायाम् । कर्तरि चर्षिदेवतयोः । ञीतः क्तः । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च । कर्मणि दिवापूः सर्वसत्सूबहुलमन्येष्वपि नन्वोः शमितिभञ्जभासधः कर्मण्यष्टौ ॥ इति तृतीयाध्याये द्वितीयः पादः ॥ २ ॥ ७ ॥ उणादयो बहुलम् । भूतेऽपि दृश्यन्ते । भविष्यति गम्यादयः । यावत्पुरानिपातयोर्लट् । विभाषा कदाकर्ह्योः । किंवृत्ते लिप्सायाम् । लिप्स्यमानसिद्धौ च । लोडर्थलक्षणे च । लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके । तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् । भाववचनाश्च । अण् कर्मणि च । लृट् शेषे च । लृटः सद्वा । अनद्यतने लुट् । पदरुजविशस्पृशो घञ् । सृ स्थिरे । भावे । अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् । परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः ॥ १ ॥ इङश्च । उपसर्गे रुवः । समि युद्रुदुवः । श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे । वौ क्षुश्रुवः । अवोदोर्नियः । प्रे द्रुस्तुस्रुवः । निरभ्योः पूल्वोः ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उन्न्योर्ग्रः । कॄधान्ये । यज्ञेसमिस्तुवः । प्रेस्त्रोऽयज्ञे । प्रथनेवावशब्दे । छन्दोनाम्निच । उदिग्रहः । समिमुष्टौ । परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः । परावनुपात्ययइणः । व्युपयोःशेतेःपर्याये । हस्तादानेचेरस्तेये ॥ २ ॥ निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्चकः । संघेचानौत्तराधर्ये । कर्मव्यतिहारेणच्स्त्रियाम् । अभिविधौभावइनुण् । आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः । प्रेलिप्सायाम् । परौयज्ञे । नौवृधान्ये । उदिश्रयतियौतिपूद्रुवः । विभाषाङिरुप्लुवोः । अवेग्रहोवर्षप्रतिबन्धे । प्रेवणिजाम् । रश्मौच । वृणोतेराच्छादने । परौभुवोऽवज्ञाने । एरच् । ऋदोरप् । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च । उपसर्गेऽदः । नौणच ॥ ३ ॥ व्यधजपोरनुपसर्गे । स्वनहसोर्वा । यमःसमुपनिविषुच । नौगदनदपठस्वनः । क्वणोवीणायांच । नित्यंपणःपरिमाणे । मदोऽनुपसर्गे । प्रमदसंमदौहर्षे । समुदोरजःपशुषु । अक्षेषुग्लहः । प्रजनेसर्तेः । ह्वःसंप्रसारणंचन्यभ्युपविषु । आङियुद्धे । निपानमाहावः । भावेऽनुपसर्गस्य । हनश्चवधः । मूर्तौघनः । अन्तर्घनोदेशे । अगारैकदेशेप्रघणःप्रघाणश्च । उद्घनोऽत्याधानम् ॥ ४ ॥ अपघनोऽङ्गम् । करणेऽयोविद्रुषु । स्तम्बेकच । परौघः । उपघ्नआश्रये । संघोद्घौगणप्रशंसयोः । निघोनिमितम् । ड्वितःक्त्रिः । ट्वितोऽथुच् । यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षोनङ् । स्वपोनन् । उपसर्गेघोःकिः । कर्मण्यधिकरणेच । स्त्रियांक्तिन् । स्थागापापचोभावे । मन्त्रेवृषेषपचमनविदभूवीराउदात्तः । ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च । व्रजयजोर्भावेक्यप् । संज्ञायांसमजनिष

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः । कृञःशच ॥ ५ ॥ इच्छा । अप्रत्ययात् । गुरोश्चहलः । षिद्भिदादिभ्योऽङ् । चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च । आतश्चोपसर्गे । ण्यासश्रन्थोयुच् । रोगाख्यायांण्वुल्बहुलम् । संज्ञायाम् । विभाषा ख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च । पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषुण्वुच् । आक्रोशेनञ्यनिः । कृत्यल्युटोबहुलम् । नपुंसकेभावेक्तः । ल्युट्च । कर्मणिचयेनसंस्पर्शात्कर्तुःशरीरसुखम् । करणाधिकरणयोश्च । पुंसिसंज्ञायांघःप्रायेण । गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च । अवेतृस्त्रोर्घञ् ॥ ६ ॥ हलश्च । अध्यायन्यायोद्यावसंहाराधारावायाश्च । उदङ्कोऽनुदके । जालमानायः । खनोघच । ईषद्दुःसुषुकृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषुखल् । कर्तृकर्मणोश्चभूकृञोः । आतोयुच् । छन्दसिगत्यर्थेभ्यः । अन्येभ्योऽपिदृश्यते । वर्तमानसामीप्येवर्तमानवद्वा । आशंसायांभूतवच्च । क्षिप्रवचनेलृट् । आशंसावचने लिङ् । नानद्यतनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः । भविष्यतिमर्यादावचनेऽवरस्मिन् । कालविभागेचानहोरात्राणाम् । परस्मिन्विभाषा । लिङ्निमित्तेलृङ्क्रियातिपत्तौ । भूतेच ॥ ७ ॥ वोताप्योः । गर्हायांलडपिजात्वोः । विभाषाकथमिलिङ्च । किंवृत्तेलिङ्लृटौ । अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि । किंकिलास्त्यर्थेषुलृट् । जातुयदोर्लिङ् । यच्चयत्रयोः । गर्हायांच । चित्रीकरणेच । शेषेलृडयदौ । उताप्योःसमर्थयोर्लिङ् । कामप्रवेदनेकच्चिति । संभावनेऽलमितिचेत्सिद्धाप्रयोगे । विभाषाधातौसंभावनवचनेऽयदि । हेतुहेतुमतोर्लिङ् । इच्छार्थेषुलिङ्लोटौ । समानकर्तृकेषुतुमुन् ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

लिङ्च । इच्छार्थेभ्योविभाषावर्तमाने ॥ ८ ॥ विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषुलिङ् । लोट्च । प्रैषातिसर्ग
प्राप्तकालेषुकृत्याश्च । लिङ्चोर्ध्वमौहूर्तिके । स्मेलोट् । अधीष्टेच । कालसमयवेलासुतुमुन् । लिङ्यदि । अर्हेकृत्य
तृचश्च । आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः । कृत्याश्च । शकिलिङ्च । आशिषिलिङ्लोटौ । क्तिच्क्तौचसंज्ञायाम् । माङिलुङ् ।
स्मोत्तरेलङ्च ॥ उणादयइङ्गोनिवासव्यधजपोरपघनइच्छाहलश्चवोताप्योर्विधिषोडश ॥ इतितृतीयाध्यायेतृतीयः
पादः ॥ ३ ॥ ४ ॥ धातुसंबन्धेप्रत्ययाः । क्रियासमभिहारेलोट्लोटोहिस्वौवाचतध्वमोः । समुच्चयेऽन्यतरस्याम् ।
यथाविध्यनुप्रयोगःपूर्वस्मिन् । समुच्चयेसामान्यवचनस्य । छन्दसिलुङ्लङ्लिटः । लिङर्थेलेट् । उपसंवादाशङ्कयोश्च ।
तुमर्थेसेसेनसेअसेन्क्सेकसेनध्यैअध्यैन्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः । प्रयैरोहिष्यैअव्यथिष्यै । दृशेविख्येच ।
शकिणमुल्कमुलौ । ईश्वरेतोसुन्कसुनौ । कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनः । अवचक्षेच । भावलक्षणेस्थेण्कृञ्वदिचरिहुत
मिजनिभ्यस्तोसुन् । सृपितृदोःकसुन् । अलंखल्वोःप्रतिषेधयोःप्राचांक्त्वा । उदीचांमाङोव्यतीहारे । परावरयोगेच
॥ १ ॥ समानकर्तृकयोःपूर्वकाले । आभीक्ष्ण्येणमुल्च । नयद्यनाकाङ्क्षे । विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु । कर्मण्याक्रोशेकृञः
खमुञ् । स्वादुमिणमुल् । अन्यथैवंकथमित्थंसुसिद्धाप्रयोगश्चेत् । यथातथयोरसूयाप्रतिवचने । कर्मणिदृशिविदोः
साकल्ये । यावतिविन्दजीवोः । चर्मोदरयोःपूरेः । वर्षप्रमाणऊलोपश्चास्यान्यतरस्याम् । चेलेक्नोपेः । निमूलसमू

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

लयोःकषः । शुष्कचूर्णरूक्षेषुपिषः । समूलाकृतजीवेषुहन्कृञ्ग्रहः । करणेहनः । स्नेहनेपिषः । हस्तेवर्तिग्रहोः । स्वेपुषः ॥ २ ॥ अधिकरणेबन्धः । संज्ञायाम् । कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः । ऊर्ध्वेशुषिपूरोः । उपमानेकर्मणिच । कषादिषुयथाविध्यनुप्रयोगः । उपदंशस्तृतीयायाम् । हिंसार्थानांचसमानकर्मकाणाम् । सप्तम्यांचोपपीडरुधकर्षः । समासत्तौ । प्रमाणेच । अपादानेपरीप्सायाम् । द्वितीयायांच । स्वाङ्गेऽध्रुवे । परिक्लिश्यमानेच । विशिपतिपदिस्कन्दांव्याप्यमानासेव्यमानयोः । अस्यतितृषोःक्रियान्तरेकालेषु । नाम्न्यादिशिग्रहोः । अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्यानेकृञःक्त्वाणमुलौ । तिर्यच्यपवर्गे ॥ ३ ॥ स्वाङ्गेतस्प्रत्ययेकृभ्वोः । नाधार्थप्रत्ययेच्व्यर्थे । तूष्णीमिभुवः । अन्वच्यानुलोम्ये । शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषुतुमुन् । पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु । कर्तरिकृत् । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्यावा । लःकर्मणिचभावेचाकर्मकेभ्यः । तयोरेवकृत्यक्तखलर्थाः । आदिकर्मणिक्तःकर्तरिच । गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च । दाशगोघ्नौसंप्रदाने । भीमादयोऽपादाने । ताभ्यामन्यत्रोणादयः । क्तोऽधिकरणेचध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः । लस्य । तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमिड्वहिमहिङ् । टितआत्मनेपदानांटेरे । थासःसे ॥ ४ ॥ लिटस्तझयोरेशिरेच् । परस्मैपदानांणलतुसुस्थलथुसणल्वमाः । विदोलटोवा । ब्रुवःपञ्चानामादितआहोब्रुवः । लोटोलङ्वत् । एरुः । सेर्ह्यपिच्च । वाछन्दसि ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मेर्निः । आमेतः । सवाभ्यांवामौ । आडुत्तमस्यपिच्च । एतऐ । लेटोऽडाटौ । आतऐ । वैतोऽन्यत्र । इतश्चलोपः
परस्मैपदेषु । सउत्तमस्य । नित्यंङितः । इतश्च ॥ ५ ॥ तस्थस्थमिपांतांतंतामः । लिङःसीयुट् । यासुट्परस्मैपदेषूदा
त्तोङिच्च । किदाशिषि । झस्यरन् । इटोऽत् । सुट्तिथोः । झेर्जुस् । सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च । आतः । लङःशाक
टायनस्यैव । द्विषश्च । तिङ्शित्सार्वधातुकम् । आर्धधातुकंशेषः । लिट्च । लिङाशिषि । छन्दस्युभयथा । धातुसं
बन्धेसमानाधिकरणेस्वाङ्गेलिटस्तस्थस्थमिपांसप्तदश ॥ इतितृतीयाध्यायेचतुर्थःपादः ॥ ४ ॥ छ ॥ इत्यष्टा
ध्यायीसूत्रपाठेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
ॐ ॥ ङ्याप्प्रातिपदिकात् । स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् । स्त्रियाम् ।
अजाद्यतष्टाप् । ऋन्नेभ्योङीप् । उगितश्च । वनोरच । पादोऽन्यतरस्याम् । टाबृचि । नषट्स्वस्रादिभ्यः । मनः ।
अनोबहुव्रीहेः । डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम् । अनुपसर्जनात् । टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः ।
यञश्च । प्राचांष्फतद्धितः । सर्वत्रलोहितादिकतन्तेभ्यः । कौरव्यमाण्डूकाभ्यांच । वयसिप्रथमे ॥ १ ॥ द्विगोः ।
अपरिमाणबिस्ताचितकम्बल्येभ्योनतद्धितलुकि । काण्डान्तात्क्षेत्रे । पुरुषात्प्रमाणेऽन्यतरस्याम् । बहुव्रीहेरूधसो
ङीष् । संख्याव्ययादेर्ङीप् । दामहायनान्ताच्च । अनउपधालोपिनोऽन्यतरस्याम् । नित्यंसंज्ञाछन्दसोः । केवल

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मामकभागधेयपापापरसमानार्यकृतसुमङ्गलभेषजाच्च । रात्रेश्चाजसौ । अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक् । पत्युर्नोयज्ञसंयोगे । विभाषासपूर्वस्य । नित्यंसपत्न्यादिषु । पूतक्रतोरैच । वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्तः । मनोरौवा । वर्णाद नुदात्तात्तोपधात्तोनः । अन्यतोङीष् ॥ २ ॥ षिद्गौरादिभ्यश्च । जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशका मुककबराद्वृत्त्यमत्रावपनाकृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु । शोणात्प्राचाम् । वोतोगुणवचनात् । बह्वादिभ्यश्च । नित्यंछन्दसि । भुवश्च । पुंयोगादाख्यायाम् । इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमार ण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् । क्रीतात्करणपूर्वात् । क्तादल्पाख्यायाम् । बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात् । अस्वाङ्ग पूर्वपदाद्वा । स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् । नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाच्च । नक्रोडादिबह्वचः । सहन ञ्विद्यमानपूर्वाच्च । नखमुखात्संज्ञायाम् । दीर्घजिह्वीचच्छन्दसि । दिक्पूर्वपदान्ङीप् ॥ ३ ॥ वाहः । सख्यशिश्वी तिभाषायाम् । जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् । पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलवालोत्तरपदाच्च । इतोमनुष्यजातेः । ऊङु तः । बाह्वन्तात्संज्ञायाम् । पङ्गोश्च । ऊरूत्तरपदादौपम्ये । संहितशफलक्षणवामादेश्च । कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि । संज्ञायाम् । शार्ङ्गरवाद्यञोङीन् । यङश्चाप् । आवट्याच्च । तद्धिताः । यूनस्तिः । अणिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ्गोत्रे । गोत्रावयवात् । क्रौड्यादिभ्यश्च ॥ ४ ॥ दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धिभ्योऽन्यतरस्याम् । ॥१३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समर्थानांप्रथमाद्वा । प्राग्दीव्यतोऽण् । अश्वपत्यादिभ्यश्च । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः । उत्सादिभ्योऽ
ञ् । स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्स्नञौभवनात् । द्विगोर्लुगनपत्ये । गोत्रेऽलुगचि । यूनिलुक् । फक्फिञोरन्यतरस्याम् । तस्या
पत्यम् । एकोगोत्रे । गोत्राद्यून्यस्त्रियाम् । अतइञ् । बाह्वादिभ्यश्च । सुधातुरकङ्च । गोत्रेकुञ्जादिभ्यश्च्फञ् ।
नडादिभ्यःफक् । हरितादिभ्योऽञः ॥ ५ ॥ यञिञोश्च । शरद्वच्छुनकदर्भाद्भृगुवत्साग्रायणेषु । द्रोणपर्वतजीव
न्तादन्यतरस्याम् । अनृष्यानन्तर्येबिदादिभ्योऽञ् । गर्गादिभ्योयञ् । मधुबभ्र्वोर्ब्राह्मणकौशिकयोः । कपिबोधादा
ङ्गिरसे । वतण्डाच्च । लुक्स्त्रियाम् । अश्वादिभ्यःफञ् । भर्गात्त्रैगर्ते । शिवादिभ्योऽण् । अवृद्धाभ्योनदीमानुषी
भ्यस्तन्नामिकाभ्यः । ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च । मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाः । कन्यायाःकनीनच । विकर्णशुङ्ग
च्छगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिषु । पीलायावा । ढक्चमण्डूकात् । स्त्रीभ्योढक् ॥ ६ ॥ द्व्यचः । इतश्चानिञः । शुभ्रा
दिभ्यश्च । विकर्णकुषीतकात्काश्यपे । भ्रुवोवुक्च । कल्याण्यादीनामिनङ् । कुलटायावा । चटकायाऐरक् ।
गोधायाढ्रक् । आरगुदीचाम् । क्षुद्राभ्योवा । पितृष्वसुश्छण् । ढकिलोपः । मातृष्वसुश्च । चतुष्पाद्भ्योढञ् ।
गृष्ट्यादिभ्यश्च । राजश्वशुराद्यत् । क्षत्राद्घः । कुलात्खः । अपूर्वपदादन्यतरस्यांयड्ढकञौ ॥ ७ ॥ महाकुलादञ्ख
ञौ । दुष्कुलाड्ढक् । स्वसुश्छः । भ्रातुर्व्यच्च । व्यन्त्सपत्ने । रेवत्यादिभ्यष्ठक् । गोत्रस्त्रियाःकुत्सनेणच । वृद्धा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ढक्सौवीरेषुबहुलम् । फेश्छच । फाण्टाहृतिमिमताभ्यांणफिञौ । कुर्वादिभ्योण्यः । सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च ।
उदीचामिञ् । तिकादिभ्यःफिञ् । कौशल्यकार्मार्याभ्यांच । अणोद्व्यचः । उदीचांवृद्धादगोत्रात् । वाकिनादीनां
कुक्च । पुत्रान्तादन्यतरस्याम् । प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलम् ॥ ८ ॥ मनोर्जातावञ्यतौषुक्च । अपत्यंपौत्रप्रभृतिगो
त्रम् । जीवतितुवंश्येयुवा । भ्रातरिचज्यायसि । वान्यस्मिन्सपिण्डेस्थविरतरेजीवति । वृद्धस्यचपूजायाम् । यून
श्चकुत्सायाम् । जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् । साल्वेयगान्धारिभ्यांच । द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण् । वृद्धेत्कोस
लाजादाञ्ञ्यङ् । कुरुनादिभ्योण्यः । साल्वावयवप्रत्यग्रथकलकूटाश्मकादिञ् । तेतद्राजाः । कम्बोजाल्लुक् ।
स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरुभ्यश्च । अतश्च । नप्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः । ङ्याब्द्विगोःषिद्गौरादिवाहोदैवयज्ञियज्ञि
ञोर्द्व्यचोमहाकुलान्मनोर्जातावष्टादश ॥ इतिचतुर्थाध्यायेप्रथमःपादः ॥ १ ॥ ७ ॥ तेनरक्तंरागात् । लाक्षारोच
नाशकलकर्दमाट्ठक् । नक्षत्रेणयुक्तःकालः । लुबविशेषे । संज्ञायांश्रवणाश्वत्थाभ्याम् । द्वन्द्वाच्छः । दृष्टंसाम ।
कलेर्ढक् । वामदेवड्ड्यड्ड्यौ । परिवृतोरथः । पाण्डुकम्बलादिनिः । द्वैपवैयाघ्रादञ् । कौमारापूर्ववचने । तत्रोद्धृ
तममत्रेभ्यः । स्थण्डिलाच्छयितरिव्रते । संस्कृतंभक्षाः । शूलोखाद्यत् । दध्नष्ठक् । उदश्वितोऽन्यतरस्याम् । क्षीरा
ड्ढञ् ॥ १ ॥ सास्मिन्पौर्णमासीतिसंज्ञायाम् । आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक् । विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्यः । ॥१५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सास्यदेवता । कस्येत् । शुक्राद्घन् । अपोनप्त्रपांनप्तृभ्यांघः । छच । महेन्द्राद्घाणौच । सोमाट्ट्यण् । वाय्वृतुपित्रु षसोयत् । द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छच । अग्नेर्ढक् । कालेभ्योभववत् । महाराज प्रोष्ठपदाट्ठञ् । पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः । तस्यसमूहः । भिक्षादिभ्योऽण् । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराज पुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् । केदाराद्यञ्च ॥ २ ॥ ठञ्कवचिनश्च । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यत् । ग्रामजनबन्धुसहायेभ्यस्त ल् । अनुदात्तादेरञ् । खण्डिकादिभ्यश्च । चरणेभ्योधर्मवत् । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् । केशाश्वाभ्यांयञ्छावन्यतर स्याम् । पाशादिभ्योयः । खलगोरथात् । इनित्रकट्यचश्च । विषयोदेशे । राजन्यादिभ्योवुञ् । भौरिक्याद्यैषुका र्यादिभ्योविधल्भक्तलौ । सोऽस्यादिरितिच्छन्दसःप्रगाथेषु । संग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यः । तदस्यांप्रहरणमितिक्रीडा यांणः । घञःसास्यांक्रियेतिञः । तदधीतेतद्वेद । क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥ ३ ॥ क्रमादिभ्योवुन् । अनुब्राह्मणा दिनिः । वसन्तादिभ्यष्ठक् । प्रोक्ताल्लुक् । सूत्राच्चकोपधात् । छन्दोब्राह्मणानिचतद्विषयाणि । तदस्मिन्नस्तीतिदेशेत न्नाम्नि । तेननिर्वृत्तम् । तस्यनिवासः । अदूरभवश्च । ओरञ् । मतोश्चबह्वजङ्गात् । बह्वचःकूपेषु । उदक्चविपाशः । संकलादिभ्यश्च । स्त्रीषुसौवीरसाल्वप्राक्षु । सुवास्त्वादिभ्योऽण् । रोणी । कोपधाच्च । वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्ण्य यफक्फिफिञिञ्ञ्यकक्ठकोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुदकाशतृणप्रेक्षाश्मसखिसंकाशबलपक्षकर्णसुतंगमप्रगदिन्वराहकुमुदा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दिभ्यः ॥ ४ ॥ जनपदेलुप् । वरणादिभ्यश्च । शर्करायावा। ठक्छौच । नद्यांमतुप् । मध्वादिभ्यश्च । कुमुदनडवेत
सेभ्योड्मतुप् । नडशादाड्ड्वलच् । शिखायावलच् । उत्करादिभ्यश्छः । नडादीनांकुक्च । शेषे । राष्ट्रावारपारा
द्घखौ । ग्रामाद्यखञौ । कत्र्यादिभ्योढकञ् । कुलकुक्षिग्रीवाभ्यःश्वास्यलंकारेषु । नद्यादिभ्योढक् । दक्षिणापश्चा
त्पुरसस्त्यक् । कापिश्याःष्फक् । रङ्कोरमनुष्येऽण्च ॥ ५ ॥ द्युप्रागपागुदक्प्रतीचोयत् । कन्थायाष्ठक् । वर्णौवुक् ।
अव्ययात्त्यप् । ऐषमोह्यःश्वसोऽन्यतरस्याम् । तीररूप्योत्तरपदादञ्ञौ । दिक्पूर्वपदादसंज्ञायांञः । मद्रेभ्योञ् ।
उदीच्यग्रामाच्चबह्वचोऽन्तोदात्तात् । प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् । कण्वादिभ्योगोत्रे । इञश्च । नद्व्यचः
प्राच्यभरतेषु । वृद्धाच्छः । भवतष्ठक्छसौ । काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ । वाहीकग्रामेभ्यश्च । विभाषोशीनरेषु । ओर्दे
शेठञ् । वृद्धात्प्राचाम् ॥ ६ ॥ धन्वयोपधाद्वुञ् । प्रस्थपुरवहान्ताच्च । रोपधेतोःप्राचाम् । जनपदतदवध्योश्च ।
अवृद्धादपिबहुवचनविषयात् । कच्छाग्निवक्त्रवर्तोत्तरपदात् । धूमादिभ्यश्च । नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः । अरण्या
न्मनुष्ये । विभाषाकुरुयुगंधराभ्याम् । मद्रवृज्योःकन् । कोपधादण् । कच्छादिभ्यश्च । मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् । अप
दातौसाल्वात् । गोयवाग्वोश्च । गर्तोत्तरपदाच्छः । गहादिभ्यश्च । प्राचांकटादेः । राज्ञःकच ॥ ७ ॥ वृद्धादकेका
न्तखोपधात् । कन्थापलदनगरग्रामह्रदोत्तरपदात् । पर्वताच्च। विभाषामनुष्ये । कृकणपर्णाद्भारद्वाजे । तेनसास्मि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

न्ठञ्क्रमादिभ्योजनपदेषुप्रागपाग्धन्ववृद्धात्पञ्च ॥ इतिचतुर्थाध्यायेद्वितीयःपादः ॥ २ ॥ ७ ॥ युष्मदस्मदोरन्यत रस्यांखञ्च । तस्मिन्नणिचयुष्माकास्माकौ । तवकममकावेकवचने । अर्धाद्यत् । परावराधमोत्तमपूर्वाच्च । दिक्पूर्व पदाट्ठञ्च । ग्रामजनपदैकदेशादञ्ठञौ । मध्यान्मः । असांप्रतिके । द्वीपादनुसमुद्रंयञ् । कालाट्ठञ् । श्राद्धेशरदः । विभाषारोगातपयोः । निशाप्रदोषाभ्यांच । श्वसस्तुट् । संधिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् । प्रावृषएण्यः । वर्षाभ्यष्ठक् । छन्दसिठञ् । वसन्ताच्च ॥ १ ॥ हेमन्ताच्च । सर्वत्राण्चतलोपश्च । सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौतुट् । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्याम् । तत्रजातः । प्रावृषष्ठप् । संज्ञायांशरदोवुञ् । पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषावस्करा द्वुन् । पथःपन्थच । अमावास्यायावा । अच । सिन्ध्वपकराभ्यांकन् । अणञौच । श्रविष्ठाफल्गुन्यनुराधास्वा तितिष्यपुनर्वसुहस्तविशाखाषाढाबहुलाल्लुक् । स्थानान्तगोशालखरशालाच्च । वत्सशालाभिजिदश्वयुक्शतभिषजो वा । नक्षत्रेभ्योबहुलम् । कृतलब्धक्रीतकुशलाः । प्रायभवः । उपजानूपकर्णोपनीवेष्ठक् ॥ २ ॥ संभूते । कोशा ड्ढञ् । कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेषु । उप्तेच । आश्वयुज्यावुञ् । ग्रीष्मवसन्तादन्यतरस्याम् । देयमृणे । कला प्यश्वत्थयवबुसाद्वुन् । ग्रीष्मावरसमाद्वुञ् । संवत्सराग्रहायणीभ्यांठञ्च । व्याहरतिमृगः । तदस्यसोढम् । तत्र भवः । दिगादिभ्योयत् । शरीरावयवाच्च । दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ् । ग्रीवाभ्योऽणच । गम्भीराञ्ञ्यः ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अव्ययीभावाच्च । अन्तःपूर्वपदाट्ठञ् ॥ ३ ॥ ग्रामात्पर्यनुपूर्वात् । जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः । वर्गान्ताच्च । अशब्देयत्खावन्यतरस्याम् । कर्णललाटात्कनलंकारे । तस्यव्याख्यानइतिचव्याख्यातव्यनाम्नः । बह्वचोऽन्तोदात्ताट्ठञ् । क्रतुयज्ञेभ्यश्च । अध्यायेष्वेवर्षेः । पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन् । छन्दसोयदणौ । द्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् । अणृगयनादिभ्यः । ततआगतः । ठगायस्थानेभ्यः । शुण्डिकादिभ्योऽण् । विद्यायोनिसंबन्धेभ्योवुञ् । ऋतष्ठञ् । पितुर्यच्च । गोत्रादङ्कवत् ॥ ४ ॥ हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यांरूप्यः । मयट्च । प्रभवति । विदूराञ्ञ्यः । तद्गच्छतिपथिदूतयोः । अभिनिष्क्रामतिद्वारम् । अधिकृत्यकृतेग्रन्थे । शिशुक्रन्दयमसभद्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः । सोऽस्यनिवासः । अभिजनश्च । आयुधजीविभ्यश्छःपर्वते । शण्डिकादिभ्योञ्यः । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ । तूदीशलातुरवर्मतीकूचवाराड्ढक्छण्ढञ्यकः । भक्तिः । अचित्तादेशकालाट्ठक् । महाराजाट्ठञ् । वासुदेवार्जुनाभ्यांवुन् । गोत्रक्षत्रियाख्येभ्योबहुलंवुञ् । जनपदिनांजनपदवत्सर्वंजनपदेनसमानशब्दानांबहुवचने ॥ ५ ॥ तेनप्रोक्तम् । तित्तिरिवरतन्तुखण्डिकोखाच्छण् । काश्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्यांणिनिः । कलापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च । पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पेषु । शौनकादिभ्यश्छन्दसि । कठचरकाल्लुक् । कलापिनोऽण् । छगलिनोढिनुक् । पाराशर्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयोः । कर्मन्दकृशाश्वादिनिः । तेनैकदिक् । तसिश्च ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उरसोयच्च । उपज्ञाते । कृतेग्रन्थे । संज्ञायाम् । कुलालादिभ्योवुञ् । क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ् । तस्येदम्
॥ ६ ॥ रथाद्यत् । पत्रपूर्वादञ् । पत्राध्वर्युपरिषदश्च । हलसीरट्ठाक् । द्वन्द्वाद्वुन्वैरमैथुनिकयोः । गोत्रचरणाद्वु
ञ् । सङ्घाङ्कलक्षणेष्वञ्यञिञामण् । शाकलाद्वा । छन्दोगौक्थिकयाज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्यः । नदण्डमाणवान्तेवा
सिषु । रैवतिकादिभ्यश्छः । कौपिञ्जलहास्तिपदादण् । आथर्वणिकस्येकलोपश्च । तस्यविकारः । अवयवेचप्राण्यौ
षधिवृक्षेभ्यः । बिल्वादिभ्योऽण् । कोपधाच्च । त्रपुजतुनोःषुक् । ओरञ् । अनुदात्तादेश्च ॥ ७ ॥ पलाशादिभ्यो
वा । शम्याःष्लञ् । मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः । नित्यंवृद्धशरादिभ्यः । गोश्चपुरीषे । पिष्टाच्च । संज्ञा
यांकन् । व्रीहेःपुरोडाशे । असंज्ञायांतिलयवाभ्याम् । द्व्यचश्छन्दसि । नोत्वद्वर्ध्रबिल्वात् । तालादिभ्योऽण् ।
जातरूपेभ्यःपरिमाणे । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् । ञितश्चतत्प्रत्ययात् । क्रीतवत्परिमाणात् । उष्ट्राद्वुञ् । उमोर्ण
योर्वा । एण्याढञ् । गोपयसोर्यत् ॥ ८ ॥ द्रोश्च । मानेवयः । फलेलुक् । प्लक्षादिभ्योऽण् । जम्ब्वावा । लुप्च ।
हरीतक्यादिभ्यश्च । कंसीयपरशव्ययोर्यञञौलुक्च ॥ ९ ॥ युष्मद्धेमन्तात्संभूतेग्रामाद्धेतुतेनरथात्पलाशादिभ्यो
द्रोश्चाष्टौ ॥ इतिचतुर्थाध्यायेतृतीयःपादः ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्राग्वहतेष्ठक् । तेनदीव्यतिखनतिजयतिजितम् । संस्कृ
तम् । कुलत्थकोपधादण् । तरति । गोपुच्छाट्ठञ् । नौद्व्यचष्ठन् । चरति । आकर्षात्ष्ठल् । पर्पादिभ्यःष्ठन् । श्वग

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

णाट्ठञ्च । वेतनादिभ्योजीवति । वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् । आयुधाच्छच । हरत्युत्सङ्गादिभ्यः । भस्त्रादिभ्यःष्ठन् । विभाषाविवधवीवधात् । अण्कुटिलिकायाः । निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः । क्त्रेर्मम्नित्यम् ॥ १ ॥ अपमित्ययाचिताभ्यांकक्कनौ । संसृष्टे । चूर्णादिनिः । लवणाल्लुक् । मुद्गादण् । व्यञ्जनैरुपसिक्ते । ओजःसहोऽम्भसावर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलम् । परिमुखंच । प्रयच्छतिगर्ह्यम् । कुसीददशैकादशात्ष्ठन्ष्ठचौ । उञ्छति । रक्षति । शब्ददर्दुरंकरोति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति । परिपन्थंचतिष्ठति । माथोत्तरपदपदव्यनुपदंधावति । आक्रन्दाट्ठञ्च । पदोत्तरपदंगृह्णाति । प्रतिकण्ठार्थललामंच ॥ २ ॥ धर्मंचरति । प्रतिपथमेतिठंश्च । समवायान्त्समवैति । परिषदोण्यः । सेनायावा । संज्ञायांललाटकुक्कुट्यौपश्यति । तस्यधर्म्यम् । अण्महिष्यादिभ्यः । ऋतोऽञ् । अवक्रयः । तदस्यपण्यम् । लवणाट्ठञ् । किसरादिभ्यःष्ठन् । शलालुनोऽन्यतरस्याम् । शिल्पम् । मड्डुकझर्झरादणन्यतरस्याम् । प्रहरणम् । परश्वधाट्ठञ्च । शक्तियष्ट्योरीकक् । अस्तिनास्तिदिष्टंमतिः ॥ ३ ॥ शीलम् । छत्रादिभ्योणः । कर्माध्ययनेवृत्तम् । बह्वच्पूर्वपदाट्ठञ् । हितंभक्षाः । तदस्मैदीयतेनियुक्तम् । श्राणामांसौदनाट्टिठन् । भक्तादणन्यतरस्याम् । तत्रनियुक्तः । अगारान्ताट्ठन् । अध्यायिन्यदेशकालात् । कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषुव्यवहरति । निकटेवसति । आवसथात्ष्ठल् । प्राग्घिताद्यत् । तद्वहतिरथयुगप्रासङ्गम् । धुरोयड्ढकौ । खःसर्वधुरात् । एकधुराल्लुक्च ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शकटादण् ॥ ४ ॥ हलसीराट्ठक् । संज्ञायांजन्या । विध्यत्यधनुषा । धनगणंलब्धा । अन्नाण्णः । वशंगतः । पदम स्मिन्दृश्यम् । मूलमस्याबर्हि । संज्ञायांधेनुष्या । गृहपतिनासंयुक्तेञ्यः । नौवयोधर्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्ता र्यतुल्यप्राप्यवध्यानाम्यसमसमितसंमितेषु । धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते । छन्दसोनिर्मिते । उरसोऽण्च । हृदयस्य प्रियः । बन्धनेचर्षौ । मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु । तत्रसाधुः । प्रतिजनादिभ्यःखञ् । भक्ताण्णः ॥ ५ ॥ परि षदोण्यः । कंथादिभ्यष्ठक् । गुडादिभ्यष्ठञ् । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् । सभायायः । ढश्छन्दसि । समानती र्थेवासी । समानोदरेशयितओचोदात्तः । सोदराद्यः । भवेच्छन्दसि । पाथोनदीभ्यांड्यण् । वेशन्तहिमवद्भ्या मण् । स्रोतसोविभाषाड्यड्ड्यौ । सगर्भसयूथसनुताद्यत् । तुग्राद्घन् । अग्राद्यत् । घच्छौच । समुद्राभ्राद्घः । बर्हिषिदत्तम् । दूतस्यभागकर्मणी ॥ ६ ॥ रक्षोयातूनांहननी । रेवतीजगतीहविष्याभ्यःप्रशस्ये । असुरस्यस्वम् । मायायामण् । तद्वानासामुपधानोमन्त्रइतीष्टकासुलुक्मतोः । अश्विमानण् । वयस्यासुमूर्ध्नोमतुप् । मत्वर्थेमासत न्वोः । मधोर्ञ्च । ओजसोऽहनियत्खौ । वेशोयशआदेर्भगाद्यल् । खच । पूर्वैःकृतमिनियौच । अद्भिःसंस्कृतम् । सहस्रेणसंमितौघः । मतौच । सोममर्हतियः । मयेच । मधोः । वसोःसमूहेच ॥ ७ ॥ नक्षत्राद्घः । सर्वदेवात्ता

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तिल् । शिवशमरिष्टस्यकरे । भावेच । प्राग्वहतेरपमित्यधर्मशीलंहलपरिषदोरक्षोनक्षत्राच्चत्वारि ॥ इतिचतुर्थाध्याये चतुर्थःपादः ॥ ४ ॥ इतिअष्टाध्यायीसूत्रपाठेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥

ॐ ॥ प्राक्क्रीताच्छः । उगवादिभ्योयत् । कम्बलाच्चसंज्ञायाम् । विभाषाहविरपूपादिभ्यः । तस्मैहितम् । शरीरावयवाद्यत् । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्च । अजाविभ्यांथ्यन् । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः । सर्वपुरुषाभ्यांणढञौ । माणवचरकाभ्यांखञ् । तदर्थंविकृतेःप्रकृतौ । छदिरुपधिबलेर्ढञ् । ऋषभोपानहोर्ञ्यः । चर्मणोऽञ् । तदस्यतदस्मिन्स्यादिति । परिखायाढञ् । प्राग्वतेष्ठञ् । आर्हादगोपुच्छसंख्यापरिमाणाट्ठक् । असमासेनिष्कादिभ्यः ॥ १ ॥ शताच्चठन्यतावशते । संख्यायाअतिशदन्तायाःकन् । वतोरिड्वा । विंशतित्रिंशद्भ्यांड्वुन्नसंज्ञायाम् । कंसाट्टिठन् । शूर्पादञन्यतरस्याम् । शतमानविंशतिकसहस्रवसनादण् । अध्यर्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञायाम् । विभाषाकार्षापणसहस्राभ्याम् । द्वित्रिपूर्वान्निष्कात् । बिस्ताच्च । विंशतिकात्खः । खार्याईकन् । पणपादमाषशताद्यत् । शाणाद्वा । द्वित्रिपूर्वादण्च । तेनक्रीतम् । तस्यनिमित्तंसंयोगोत्पातौ । गोद्व्यचोऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत् । पुत्राच्छच ॥ २ ॥ सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञौ । तस्येश्वरः । तत्रविदितइतिच । लोकसर्वलोकाट्ठञ् । तस्यवापः । पात्रात्ष्ठन् । तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदादीयते । पूरणार्धाट्ठन् । भागाद्यच्च । तद्धरतिवहत्यावह

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

र्युस् ॥ ७ ॥ धान्यानांभ्रातेनकिमोविमुक्तादिभ्योकालप्रयोजनात्प्रज्ञाश्रद्धास्मायामेधाविंशतिः ॥ इतिपञ्चमाध्याये
द्वितीयःपादः ॥ २ ॥ ६ ॥ प्राग्दिशोविभक्तिः । किंसर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः । इदमइश् । एतेतौरथोः । एत
दोऽन् । सर्वस्यसोऽन्यतरस्यांदि । पञ्चम्यास्तसिल् । तसेश्च । पर्यभिभ्यांच । सप्तम्यास्त्रल् । इदमोहः । किमोऽ
त् । वाहचच्छन्दसि । इतराभ्योऽपिदृश्यन्ते । सर्वैकान्यकिंयत्तदःकालेदा । इदमोर्हिल् । अधुना । दानींच ।
तदोदाच । तयोर्दार्हिलौचच्छन्दसि ॥ १ ॥ अनद्यतनेर्हिलन्यतरस्याम् । सद्यःपरुत्परार्यैषमःपरेद्यव्यद्यपूर्वेद्युरन्ये
द्युरन्यतरेद्युरितरेद्युरपरेद्युरधरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः । प्रकारवचनेथाल् । इदमस्थमुः । किमश्च । थाहेतौचच्छन्दसि । दि
क्छब्देभ्यःसप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः । दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् । विभाषापरावराभ्याम् । अञ्चे
र्लुक् । उपर्युपरिष्टात् । पश्चात् । पश्चपश्चाचच्छन्दसि । उत्तराधरदक्षिणादातिः । एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्च
म्याः । दक्षिणादाच् । आहिचदूरे । उत्तराच्च । पूर्वाधरावराणामसिपुरधवश्चैषाम् । अस्तातिच ॥ २ ॥ विभाषा
वरस्य । संख्यायाविधार्थेधा । अधिकरणविचालेच । एकाद्धोध्यमुञन्यतरस्याम् । द्वित्र्योश्चधमुञ् । एधाच्च ।
याप्येपाशप् । पूरणाद्भागेतीयादन् । प्रागेकादशभ्योऽच्छन्दसि । षष्ठाष्टमाभ्यांञच । मानपश्वङ्गयोःकन्लुकौच ।
एकादाकिनिच्चासहाये । भूतपूर्वेचरट् । षष्ठ्यारूप्यच । अतिशायनेतमबिष्ठनौ । तिङश्च । द्विवचनविभज्योपप

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

देतरबीयसुनौ । अजादीगुणवचनादेव । तुश्छन्दसि । प्रशस्यस्यश्रः ॥ ३ ॥ ज्यच । वृद्धस्यच । अन्तिकबाढयो
र्नेदसाधौ । युवाल्पयोःकनन्यतरस्याम् । विन्मतोर्लुक् । प्रशंसायांरूपप् । ईषदसमाप्तौकल्पब्देश्यदेशीयरः । वि
भाषासुपोबहुच्पुरस्तात्तु । प्रकारवचनेजातीयर् । प्रागिवात्कः । अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेः । कस्यचदः ।
अज्ञाते । कुत्सिते । संज्ञायांकन् । अनुकम्पायाम् । नीतौचतद्युक्तात् । बह्वचोमनुष्यनाम्नष्ठज्वा । घनिलचौच ।
प्राचामुपादेरडज्बुचौच ॥ ४ ॥ जातिनाम्नःकन् । अजिनान्तस्योत्तरपदलोपश्च । ठाजादावूर्ध्वंद्वितीयादचः । शेव
लसुपरिविशालवरुणार्यमादीनांतृतीयात् । अल्पे । ह्रस्वे । संज्ञायांकन् । कुटीशमीशुण्डाभ्योरः । कुत्वाडुपच् ।
कासूगोणीभ्यांष्ठरच् । वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्चतनुत्वे । किंयत्तदोर्निर्धारणेद्वयोरेकस्यडतरच् । वाबहूनांजातिपरिप्रश्ने
डतमच् । एकाच्चप्राचाम् । अवक्षेपणेकन् । इवेप्रतिकृतौ । संज्ञायांच । लुम्मनुष्ये । जीविकार्थेचापण्ये । देवप
थादिभ्यश्च ॥ ५ ॥ वस्तेर्ढञ् । शिलायाढः । शाखादिभ्योयः । द्रव्यंचभव्ये । कुशाग्राच्छः । समासाच्चतद्विष
यात् । शर्करादिभ्योऽण् । अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् । एकशालायाष्ठजन्यतरस्याम् । कर्कलोहितादीकक् । प्रत्नपूर्वविश्वे
मात्थाल्छन्दसि । पूगाञ्ञ्योऽग्रामणीपूर्वात् । व्रातच्फञोरस्त्रियाम् । आयुधजीविसंघाञ्ञ्यड्वाहीकेष्वब्राह्मणराज
न्यात् । वृकाट्टेण्यण् । दामन्यादित्रिगर्तषष्ठाच्छः । पर्श्वादियौधेयादिभ्योऽणञौ । अभिजिद्विदभृच्छालावच्छि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

खावच्छमवदूर्णावच्छूमदणोयञ् । ञ्यादयस्तद्राजाः ॥ ६ ॥ प्राग्दिशोऽनद्यतनेविभाषाज्यचजातिनाम्नोवस्तेरेको नविंशतिः ॥ इतिपञ्चमाध्यायेतृतीयपादः ॥ ३ ॥ ७ ॥ पादशतस्यसंख्यादेर्वीप्सायांवुन्लोपश्च । दण्डव्यवसर्ग योश्च । स्थूलादिभ्यःप्रकारवचनेकन् । अनत्यन्तगतौक्तात् । नसामिवचने । बृहत्याआच्छादने । अषडक्षाशितं ग्वलंकर्मालंपुरुषाध्युत्तरपदात्खः । विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियाम् । जात्यन्ताच्छबन्धुनि । स्थानान्ताद्विभाषासस्थानेने तिचेत् । किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे । अमुचच्छन्दसि । अनुगादिनष्ठक् । णचःस्त्रियामञ् । अणिनुणः । विसारिणोमत्स्ये । संख्यायाःक्रियाभ्यावृत्तिगणनेकृत्वसुच् । द्वित्रिचतुर्भ्यःसुच् । एकस्यसकृच्च । विभाषाबहो र्धाविप्रकृष्टकाले ॥ १ ॥ तत्प्रकृतवचनेमयट् । समूहवच्चबहुषु । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः । देवतान्तात्ताद र्थ्येयत् । पादार्घाभ्यांच । अतिथेर्ञ्यः । देवात्तल् । अवेःकः । यावादिभ्यःकन् । लोहितान्मणौ । वर्णेचानित्ये । रक्ते । कालाच्च । विनयादिभ्यष्ठक् । वाचोव्याहृतार्थायाम् । तद्युक्तात्कर्मणोऽण् । ओषधेरजातौ । प्रज्ञादिभ्यश्च । मृदस्तिकन् । सस्नौप्रशंसायाम् ॥ २ ॥ वृकज्येष्ठाभ्यांतिल्तातिलौचच्छन्दसि । बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्या म् । संख्यैकवचनाच्चवीप्सायाम् । प्रतियोगेपञ्चम्यास्तसिः । अपादानेचाहीयरुहोः । अतिग्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्तरि तृतीयायाः । हीयमानपापयोगाच्च । षष्ठ्याव्याश्रये । रोगाच्चापनयने । अभूततद्भावेकृभ्वस्तियोगेसंपद्यकर्तरिच्विः ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसांलोपश्च । विभाषासातिकात्स्र्ये । अभिविधौसंपदाच । तदधीनवचने । देयेत्राच । देवम
नुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्योद्धितीयासप्तम्योर्बहुलम् । अव्यक्तानुकरणाद्व्यजवरार्धादनितौडाच् । कृञोद्वितीयतृतीयशम्ब
बीजात्कृषौ । संख्यायाश्चगुणान्तायाः । समयाच्चयापनायाम् ॥ ३ ॥ सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथने । निष्कुलान्निष्को
षणे । सुखप्रियादानुलोम्ये । दुःखात्प्रातिलोम्ये । शूलात्पाके । सत्यादशपथे । मद्रात्परिवापणे । समासान्ताः ।
नपूजनात् । किमःक्षेपे । नञस्तत्पुरुषात् । पथोविभाषा । बहुव्रीहौसंख्येयेडजबहुगणात् । ऋक्पूरब्धूःपथामान
क्षे । अच्प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः । अक्ष्णोऽदर्शनात् । अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मनसा
क्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तंदिवरात्रिंदिवाहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्ष
वृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्वाः । ब्रह्महस्तिभ्यांवर्चसः । अवसमन्धेभ्यस्तमसः । श्वसोवसीयःश्रेयसः ॥ ४ ॥ अन्व
वतप्ताद्रहसः । प्रतेरुरसःसप्तमीस्थात् । अनुगवमायामे । द्विस्तावात्रिस्तावावेदिः । उपसर्गादध्वनः । तत्पुरुषस्या
ङ्गुलेःसंख्याव्ययादेः । अहःसर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्चरात्रेः । अह्नोऽह्नएतेभ्यः । नसंख्यादेःसमाहारे । उत्तमैका
भ्यांच । राजाहःसखिभ्यष्टच् । गोरतद्धितलुकि । अग्राख्यायामुरसः । अनोश्मायःसरसांजातिसंज्ञयोः । ग्राम
कौटाभ्यांचतक्ष्णः । अतेःशुनः । उपमानादप्राणिषु । उत्तरमृगपूर्वाच्चसक्थ्नः । नावोद्विगोः । अर्धाच्च ॥ ५ ॥ खार्याः

॥२२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्राचाम् । द्वित्रिभ्यामञ्जलेः । अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि । ब्रह्मणोजानपदाख्यायाम् । कुमहद्भ्यामन्यतरस्याम् । द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारे । अव्ययीभावेशरत्प्रभृतिभ्यः । अनश्च । नपुंसकादन्यतरस्याम् । नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः । झयः । गिरेश्चसेनकस्य । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोःस्वाङ्गात्षच् । अङ्गुलेर्दारुणि । द्वित्रिभ्यांषमूर्ध्नः । अप्पूरणीप्रमाण्योः । अन्तर्बहिर्भ्यांचलोम्नः । अञ्नासिकायाःसंज्ञायांनसंचास्थूलात् । उपसर्गाच्च । सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षचतुरश्रैणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः ॥ ६ ॥ नञ्दुःसुभ्योहलिसक्थ्योरन्यतरस्याम् । नित्यमसिच्प्रजामेधयोः । बहुप्रजाश्छन्दसि । धर्मादनिच्केवलात् । जम्भासुहरिततृणसोमेभ्यः । दक्षिणेर्मालुब्धयोगे । इच्कर्मव्यतिहारे । द्विदण्ड्यादिभ्यश्च । प्रसंभ्यांजानुनोर्ज्ञुः । ऊर्ध्वाद्विभाषा । ऊधसोऽनङ् । धनुषश्च । वासंज्ञायाम् । जायायानिङ् । गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः । अल्पाख्यायाम् । उपमानाच्च । पादस्यलोपोऽहस्त्यादिभ्यः । कुम्भपदीषुच । संख्यासुपूर्वस्य ॥ ७ ॥ वयसिदन्तस्यदतृ । छन्दसिच । स्त्रियांसंज्ञायाम् । विभाषाश्यावारोकाभ्याम् । अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च । ककुदस्यावस्थायांलोपः । त्रिककुत्पर्वते । उद्विभ्यांकाकुदस्य । पूर्णाद्विभाषा । सुहृद्दुर्हृदौमित्रामित्रयोः । उरःप्रभृतिभ्यःकप् । इनःस्त्रियाम् । नद्यृतश्च । शेषाद्विभाषा । नसंज्ञायाम् । ईयसश्च । वन्दिते

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्वातुः । ऋतश्छन्दसि । नाडीतन्त्र्योःस्वाङ्गे । निष्प्रवाणिश्च ॥ ८ ॥ पादशतस्यतत्प्रकृतवृकज्येष्ठाभ्यांसपत्रान्ववतष्टात्खार्यानन्दुःसुभ्योवयसिविंशतिः ॥ इतिपञ्चमाध्यायेचतुर्थःपादः ॥ ४ ॥ इतिपञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

ॐ ॥ एकाचोद्वेप्रथमस्य । अजादेर्द्वितीयस्य । नन्द्राःसंयोगादयः । पूर्वोऽभ्यासः । उभेअभ्यस्तम् । जक्षित्यादयःषट् । तुजादीनांदीर्घोऽभ्यासस्य । लिटिधातोरनभ्यासस्य । सन्यङोः । श्लौ । चङि । दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्च । ष्यङःसंप्रसारणंपुत्रपत्योस्तत्पुरुषे । बन्धुनिबहुव्रीहौ । वचिस्वपियजादीनांकिति । ग्रहिज्याविवयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनांङितिच । लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् । स्वापेश्चङि । स्वपिस्यमिव्येञांयङि । नवशः ॥ १ ॥ चायःकी । स्फायःस्फीनिष्ठायाम् । स्त्यःप्रपूर्वस्य । द्रवमूर्तिस्पर्शयोःश्यः । प्रतेश्च । विभाषाभ्यवपूर्वस्य । शृतंपाके । प्यायःपी । लिड्यङोश्च । विभाषाश्वेः । णौचसंश्चङोः । ह्वःसंप्रसारणम् । अभ्यस्तस्यच । बहुलंछन्दसि । चायःकी । अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्राताःश्रितमाशीराशीर्तः । नसंप्रसारणेसंप्रसारणम् । लिटिवयोयः । वश्चास्यान्यतरस्यांकिति । वेञः ॥ २ ॥ ल्यपिच । ज्यश्च । व्यश्च । विभाषापरेः । आदेचउपदेशेऽशिति । नव्योलिटि । स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि । क्रीङ्जीनांणौ । सिध्यतेरपारलौकिके । मीनातिमिनोतिदीङांल्यपिच । विभाषालीयतेः । खिदेश्छन्दसि । अपगुरोणमुलि । चिस्फुरोर्णौ । प्रजनेवीयतेः । बिभेतेर्हेतुभये । नित्यं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्मयतेः । सृजिदृशोर्झल्यमकिति । अनुदात्तस्यचर्दुपधस्यान्यतरस्याम् । शीर्षश्छन्दसि ॥ ३ ॥ येचतद्धिते । अचिशीर्षः । पद्दन्नोमास्हृन्निशसन्यूषन्दोषन्यकञ्छकन्नुदन्नासञ्छस्प्रभृतिषु । धात्वादेःषःसः । णोनः । लोपोव्योर्वलि । वेरपृक्तस्य । हल्ङ्याब्भ्योदीर्घात्सुतिस्यपृक्तंहल् । एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेः । शेश्छन्दसिबहुलम् । ह्रस्वस्यपितिकृतितुक् । संहितायाम् । छेच । आङ्माङोश्च । दीर्घात् । पदान्ताद्वा । इकोयणचि । एचोऽयवायावः । वान्तोयिप्रत्यये । धातोस्तन्निमित्तस्यैव ॥ ४ ॥ क्षय्यजय्यौशक्यार्थे । क्रय्यस्तदर्थे । भय्यप्रवय्येचच्छन्दसि । एकःपूर्वपरयोः । अन्तादिवच्च । षत्वतुकोरसिद्धः । आद्गुणः । वृद्धिरेचि । एत्येधत्यूठ्सु । आटश्च । उपसर्गादृतिधातौ । वासुप्यापिशलेः । औतोम्शसोः । एङिपररूपम् । ओमाङोश्च । उस्यपदान्तात् । अतोगुणे । अव्यक्तानुकरणस्यातइतौ । नाम्रेडितस्यान्त्यस्यतुवा । नित्यमाम्रेडितेडाचि ॥ ५ ॥ अकःसवर्णेदीर्घः । प्रथमयोःपूर्वसवर्णः । तस्माच्छसोनःपुंसि । नादिचि । दीर्घाज्जसिच । वाछन्दसि । अमिपूर्वः । संप्रसारणाच्च । एङःपदान्तादति । ङसिङसोश्च । ऋतउत् । ख्यत्यात्परस्य । अतोरोरप्लुतादप्लुते । हशिच । प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे । अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषुच । यजुष्युरः । आपोजुषाणोवृष्णोवर्षिष्ठेम्बेऽम्बालेऽम्बिकेपूर्वे । अङ्गइत्यादौच । अनुदात्तेचकुधपरे ॥ ६ ॥ अवपथासिच । सर्वत्रविभाषागोः । अवङ्स्फोटायनस्य । इन्द्रेच । प्लुतप्रगृह्याअचिनित्यम् ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आङोऽनुनासिकश्छन्दसि । इकोऽसवर्णेशाकल्यस्यह्रस्वश्च । ऋत्यकः । अप्लुतवदुपस्थिते । ईचाक्रवर्मणस्य । दिवउत् । एतत्तदोःसुलोपोऽकोरनञ्समासेहलि । स्यश्छन्दसिबहुलम् । सोऽचिलोपेचेत्पादपूरणम् । सुट्कात्पूर्वः । अडभ्यासव्यवायेऽपि । संपर्युपेभ्यःकरोतौभूषणे । समवायेच । उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु । किरतौलवने ॥ ७ ॥ हिंसायांप्रतेश्च । अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने । कुस्तुम्बुरूणिजातिः । अपरस्पराःक्रियासातत्ये । गोष्पदंसेवितासेवितप्रमाणेषु । आस्पदंप्रतिष्ठायाम् । आश्चर्यमनित्ये । वर्चस्केऽवस्करः । अपस्करोरथाङ्गम् । विष्किरःशकुनिर्विकिरोवा । ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदेमन्त्रे । प्रतिष्कशश्चकशेः । प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी । मस्करमस्करिणौवेणुपरिव्राजकयोः । कास्तीराजस्तुन्देनगरे । कारस्करोवृक्षः । पारस्करप्रभृतीनिचसंज्ञायाम् । अनुदात्तंपदमेकवर्जम् । कर्षात्वतोघञोऽन्तउदात्तः । उञ्छादीनांच ॥ ८ ॥ अनुदात्तस्यचयत्रोदात्तलोपः । धातोः । चितः । तद्धितस्य । कितः । तिसृभ्योजसः । चतुरःशसि । सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः । अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे । अञ्चेश्छन्दस्यसर्वनामस्थानम् । ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः । अष्टनोदीर्घात् । शतुरनुमोनद्यजादी । उदात्तयणोहल्पूर्वात् । नोङ्धात्वोः । ह्रस्वनुड्भ्यांमतुप् । नामन्यतरस्याम् । ङ्याश्छन्दसिबहुलम् । षट्त्रिचतुर्भ्योहलादिः । झल्युपोत्तमम् ॥ ९ ॥ विभाषाभाषायाम् । नगोश्वन्साववर्णराड्ङ्क्रुङ्कृभ्यः । दिवोझल् ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नृचान्यतरस्याम् । तित्स्वरितम् । तास्यनुदात्तेन्ङिद्ददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमन्ह्विङोः । आदिःसिचोऽन्यत रस्याम् । स्वपादिर्हिंसामच्यनिटि । अभ्यस्तानामादिः । अनुदात्तेच । सर्वस्यसुपि । भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्रा जागरांप्रत्ययात्पूर्वंपिति । लिति । आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम् । अचःकर्तृयकि । थलिचसेटीडन्तोवा । ञ्नित्यादि र्नित्यम् । आमन्त्रितस्यच । पथिमथोःसर्वनामस्थाने । अन्तश्चतवैयुगपत् ॥ १० ॥ क्षयोनिवासे । जयःकरणम् । वृषादीनांच । संज्ञायामुपमानम् । निष्ठाचद्व्यजनात् । शुष्कधृष्टौ । आशितःकर्ता । रिक्तेविभाषा । जुष्टार्पितेचच्छ न्दसि । नित्यंमन्त्रे । युष्मदस्मदोर्ङसि । ङयिच । यतोऽनावः । ईडवन्दवृशंसदुहांण्यतः । विभाषावेण्विन्धान योः । त्यागरागहासकुहश्वठक्रथानाम् । उपोत्तमंरिति । चङ्यन्यतरस्याम् । मतोःपूर्वमात्संज्ञायांस्त्रियाम् । अ न्तोऽवत्याः ॥ ११ ॥ ईवत्याः । चौ । समासस्य ॥ १२ ॥ एकाचश्चायोल्यपिचयेचक्षय्यजय्यावकःसवर्णेऽवप थाहिंसायामनुदात्तस्यविभाषाक्षयईवत्यास्त्रीणि ॥ इतिषष्ठाध्यायेप्रथमःपादः ॥ १ ॥ छ ॥ बहुव्रीहौप्रकृत्यापूर्वप दम् । तत्पुरुषेतुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः । वर्णोवर्णेष्वनेते । गाधलवणयोःप्रमाणे । दाया द्यंदायादे । प्रतिबन्धिचिरकृच्छ्रयोः । पदेऽपदेशे । निवातेवातत्राणे । शारदेऽनार्तवे । अध्वर्युकषाययोर्जातौ । सदृशप्रतिरूपयोःसादृश्ये । द्विगौप्रमाणे । गन्तव्यपण्यंवाणिजे । मात्रोपज्ञोपक्रमच्छायेनपुंसके । सुखप्रिययोर्हिते ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रीतौच । स्वंस्वामिनि । पत्यावैश्वर्ये । नभूवाक्चिद्दिधिषु । वाभुवनम् ॥ १ ॥ आशङ्काबाधनेदीयःसुसंभावने । पूर्वेभूतपूर्वे । सविधसनीडसमर्यादसवेशसदेशेषुसामीप्ये । विस्पृष्टादीनिगुणवचनेषु । श्रज्यावमकन्पापवत्सुभावे कर्मधारये । कुमारश्च । आदिःप्रत्येनसि । पूगेष्वन्यतरस्याम् । इगन्तकालकपालभगालशरावेषुद्विगौ । बह्वन्यतरस्याम् । दिष्टिवितस्त्योश्च । सप्तमीसिद्धशुष्कपक्कबन्धेष्वकालात् । परिप्रत्युपापावर्ज्यमानाहोरात्रावयवेषु । राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु । संख्या । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी । कार्तकौजपादयश्च । महान्व्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजाबालभारतहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु । क्षुल्लकश्चवैश्वदेवे । उष्ट्रःसादिवाम्योः ॥ २ ॥ गौःसादसादिसारथिषु । कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपापारेवडवातैतिलकद्रूःपण्यकम्बलोदासीभाराणांच । चतुर्थीतदर्थे । अर्थे । क्तेच । कर्मधारयेऽनिष्ठा । अहीनेद्वितीया । तृतीयाकर्मणि । गतिरनन्तरः । तादौचनितिकृत्यतौ । तवैचान्तश्चयुगपत् । अनिगन्तोऽञ्चतौवप्रत्यये । न्यधीच । ईषदन्यतरस्याम् । हिरण्यपरिमाणंधने । प्रथमोऽचिरोपसंपत्तौ । कतरकतमौकर्मधारये । आर्योब्राह्मणकुमारयोः । राजाच । षष्ठीप्रत्येनसि ॥ ३ ॥ क्तेनित्यार्थे । ग्रामःशिल्पिनि । राजाचप्रशंसायाम् । आदिरुदात्तः । सप्तमीहारिणौधर्म्येऽहरणे । युक्तेच । विभाषाध्यक्षे । पापंचशिल्पिनि । गोत्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषुक्षेपे । अङ्गानिमैरेये । भक्ताख्यास्तदर्थेषु । गोबिडालसिंहसैन्धवेषू

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पमाने । अकेजीविकार्थे । प्राचांक्रीडायाम् । अणिनियुक्ते । शिल्पिनिचाकृञः । संज्ञायांच । गोतन्तियवंपाले । णिनि । उपमानंशब्दार्थप्रकृतावेव ॥ ४ ॥ युक्तारोह्यादयश्च । दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्रवटंजे । अन्त्यात्पूर्वंबह्वचः । ग्रामेऽनिवसन्तः । घोषादिषुच । छात्र्यादयःशालायाम् । प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्यादीनाम् । मालादीनांच । अमहन्नवं नगरेऽनुदीचाम् । अर्मेचावर्णंद्व्यच्त्र्यच् । नभूताधिकसंजीवमद्राश्मकज्जलम् । अन्तः । सर्वंगुणकार्त्स्न्ये । संज्ञायां गिरिनिकाययोः । कुमार्यांवयसि । उदकेऽकेवले । द्विगौक्रतौ । सभायांनपुंसके । पूरेप्राचाम् । अरिष्टगौडपूर्वेच ॥ ५ ॥ नहास्तिनफलकमार्देयाः । कुसूलकूपकुम्भशालंबिले । दिक्छब्दाग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि । उत्तरपदवृद्धौसर्वंच । बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायाम् । उदराश्वेषुषु । क्षेपे । नदीबन्धुनि । निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् । उत्तरपदादिः । कर्णोवर्णलक्षणात् । संज्ञौपम्ययोश्च । कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घंच । शृङ्गमवस्थायांच । नञोजरमरमित्रमृताः । सोर्मनसीअलोमोषसी । क्त्वादयश्च । आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसि । वीरवीर्यौच ॥ ६ ॥ कूलतीरतूलमूलशालाक्षसममव्ययीभावे । कंसमन्थशूर्पपाय्यकाण्डंद्विगौ । तत्पुरुषेशालायांनपुंसके । कन्थाच । आदिश्चिहणादीनाम् । चेलखेटकटुककाण्डंगर्हायाम् । चीरमुपमानम् । पललसूपशाकंमिश्रे । कुलसूदस्थलकर्षाःसंज्ञायाम् । अकर्मधारयेराज्यम् । वर्ग्यादयश्च । पुत्रःपुम्भ्यः । नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः । चूर्णादीन्यप्रा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

णिषष्ठ्याः । षट्‌चकाण्डादीनि । कुण्डंवनम् । प्रकृत्याभगालम् । शितेर्नित्याबह्वज्बहुव्रीहावभसत् । गतिकारको पपदात्कृत् । उभेवनस्पत्यादिषुयुगपत् ॥ ७ ॥ देवताद्वन्द्वेच । नोत्तरपदेऽनुदात्तावपृथिवीरुद्रपूषमन्थिषु । अन्तः । थाथघञ्क्ताजवित्रकाणाम् । सूपमानात्क्तः । संज्ञायामनाचितादीनाम् । प्रवृद्धादीनांच । कारकाद्दत्तश्रुतयोरेवा शिषि । इत्थंभूतेनकृतमितिच । अनोभावकर्मवचनः । मन्क्तिन्व्याख्यानशयनासनस्थानयाजकादिक्रीताः । सप्त म्याःपुण्यम् । ऊनार्थकलहंतृतीयायाः । मिश्रंचानुपसर्गमसंधौ । नञोगुणप्रतिषेधेसंपाद्यर्हहितालमर्थास्तद्धिताः । ययतोश्चातदर्थे । अच्कावशक्तौ । आक्रोशेच । संज्ञायाम् । कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च ॥ ८ ॥ विभाषातृन्नन्नतीक्ष्णशु चिषु । बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्यःप्रथमपूरणयोःक्रियागणने । संख्यायाःस्तनः । विभाषाछन्दसि । संज्ञायांमित्राजि नयोः । व्यवायिनोऽन्तरम् । मुखंस्वाङ्गम् । नाव्ययदिक्छब्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः । निष्ठोपमानादन्यतर स्याम् । जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात्क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः । वाजाते । नञ्सुभ्याम् । कपिपूर्वम् । ह्रस्वा न्तेऽन्त्यात्पूर्वम् । बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि । नगुणादयोऽवयवाः । उपसर्गात्स्वाङ्गंध्रुवमपर्शु । वनंसमासे । अन्तः। अन्तश्च ॥ ९ ॥ नविविभ्याम् । परेरभितोभाविमण्डलम् । प्रादस्वाङ्गंसंज्ञायाम् । निरुदकादीनिच । अभेर्मुखम् । अपाच्च । स्फिगपूतवीणाञ्जोध्वकुक्षिसीरनामनामच । अधेरुपरिस्थम् । अनोरप्रधानकनीयसी । पुरुषश्चान्वादिष्टः।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अतेरकृत्पदे । नेरनिधाने । प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे । उपाद्द्व्यजजिनमगौरादयः । सोरवक्षेपणे । विभाषोत्पुच्छे । द्वित्रिभ्यांपाद्दन्मूर्धसुबहुव्रीहौ । सक्थंचाक्रान्तात् । परादिश्छन्दसिबहुलम् ॥ १० ॥ बहुव्रीहावाशङ्कागौःसादक्ते नित्यार्थेयुक्तानहास्तिनकुलतीरदेवताविभाषाननिव्येकोनविंशतिः ॥ इतिषष्ठाध्यायेद्वितीयःपादः ॥ २ ॥ ७ ॥ अलुगुत्तरपदे । पञ्चम्याःस्तोकादिभ्यः । ओजःसहोऽम्भस्तमसस्तृतीयायाः । मनसःसंज्ञायाम् । आज्ञायिनिच । आत्मनश्चपूरणे । वैयाकरणाख्यायांचतुर्थ्याः । परस्यच । हलदन्तात्सप्तम्याःसंज्ञायाम् । कारनाम्निचप्राचांहलादौ । मध्याद्गुरौ । अमूर्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे । बन्धेचविभाषा । तत्पुरुषेकृतिबहुलम् । प्रावृट्शरत्कालदिवांजे । विभाषावर्षक्षरशरवरात् । घकालतनेषुकालनाम्नः । शयवासवासिष्वकालात् । नेन्सिद्धबध्नातिषुच । स्थेचभाषायाम् ॥ १ ॥ षष्ठ्याआक्रोशे । पुत्रेऽन्यतरस्याम् । ऋतोविद्यायोनिसंबन्धेभ्यः । विभाषास्वसृपत्योः । आनङृतो द्वन्द्वे । देवताद्वन्द्वेच । ईदग्नेःसोमवरुणयोः । इद्वृद्धौ । दिवोद्यावा । दिवसश्चपृथिव्याम् । उषासोषसः । मातरपितरावुदीचाम् । पितरामातराचच्छन्दसि । स्त्रियाःपुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ्समानाधिकरणेस्त्रियामपूरणीप्रियादिषु । तसिलादिष्वाकृत्वसुचः । क्यङ्मानिनोश्च । नकोपधायाः । संज्ञापूरण्योश्च । वृद्धिनिमित्तस्यचतद्धितस्यारक्तविकारे । स्वाङ्गाच्चेतोऽमानिनि ॥ २ ॥ जातेश्च । पुंवत्कर्मधारयजातीयदेशीयेषु । घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमत

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हतेषुङ्योऽनेकाचोह्रस्वः । नद्याःशेषस्यान्यतरस्याम् । उगितश्च । आन्महतःसमानाधिकरणजातीययोः । द्व्यष्टनः संख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः । त्रेस्त्रयः । विभाषाचत्वारिंशत्प्रभृतौसर्वेषाम् । हृदयस्यहृल्लेखयदण्लासेषु । वाशोकष्यञ्रोगेषु । पादस्यपदाज्यातिगोपहतेषु । पद्यत्यतदर्थे । हिमकाषिहतिषुच । ऋचःशे । वाघोषमिश्रशब्देषु । उदकस्योदःसंज्ञायाम् । पेषंवासवाहनधिषुच । एकहलादौपूरयितव्येऽन्यतरस्याम् । मन्थौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषुच ॥ ३ ॥ इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्य । एकतद्धितेच । ङ्यापोःसंज्ञाछन्दसोर्बहुलम् । त्वेच । इष्टकेषीकामालानांचिततूलभारिषु । खित्यनव्ययस्य । अरुर्द्विषदजन्तस्यमुम् । इचएकाचोऽम्प्रत्ययवच्च । वाचंयमपुरंदरौच । कारेसत्यागदस्य । श्येनतिलस्यपातेञे । रात्रेःकृतिविभाषा । नलोपोनञः । तस्मान्नुडचि । नभ्राण्नपान्नवेदानासत्यानमुचिनकुलखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषुप्रकृत्या । एकादिश्चैकस्यचादुक् । नगोऽप्राणिष्वन्यतरस्याम् । सहस्यसःसंज्ञायाम् । ग्रन्थान्ताधिकेच । द्वितीयेचानुपाख्ये ॥ ४ ॥ अव्ययीभावेचाकाले । वोपसर्जनस्य । प्रकृत्याशिष्यगोवत्सहलेषु । समानस्यच्छन्दस्यमूर्धप्रभृत्युदर्केषु । ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु । चरणेब्रह्मचारिणि । तीर्थेये । विभाषोदरे । दृग्दृशवतुषु । इदंकिमोरीश्की । आसर्वनाम्नः । विष्वग्देवयोश्चटेरद्र्यञ्चतावप्रत्यये । समःसमि । तिरसस्तिर्यलोपे । सहस्यसध्रिः । सधमादस्थयोश्छन्दसि । द्व्यन्तरुप

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्गेभ्योऽपईत् । ऊदनोर्देशे । अषष्ठ्यतृतीयास्थस्यान्यस्यदुगाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकारकरागच्छेषु । अर्थेवि
भाषा ॥ ५ ॥ कोःकत्तत्पुरुषेऽचि । रथवदयोश्च । तृणेचजातौ । कापथ्यक्षयोः । ईषदर्थे । विभाषापुरुषे । कवंचो
ष्णे । पथिचच्छन्दसि । पृषोदरादीनियथोपदिष्टम् । संख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याहनन्यतरस्यांङौ । ढ्रलोपेपूर्वस्यदी
र्घोऽणः । सहिवहोरोदवर्णस्य । साढ्यैसाढ्वासाढेतिनिगमे । संहितायाम् । कर्णेलक्षणस्याविष्टाष्टपञ्चमणिभिन्नच्छि
न्नच्छिद्रस्त्रुवस्वस्तिकस्य । नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषुक्कौ । वनगिर्योःसंज्ञायांकोटरकिंशुलुकादीनाम् । वले।
मतौबह्वचोऽनजिरादीनाम् । शरादीनांच ॥ ६ ॥ इकोवहेऽपीलोः । उपसर्गस्यघञ्यमनुष्येबहुलम् । इकःकाशे ।
दस्ति । अष्टनःसंज्ञायाम् । छन्दसिच । चितेःकपि । विश्वस्यवसुराटोः । नरेसंज्ञायाम् । मित्रेचर्षौ । मन्त्रेसोमा
श्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्यमतौ । ओषधेश्चविभक्तावप्रथमायाम् । ऋचितुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् । इकःसुञि । द्व्यचो
ऽतस्तिङः । निपातस्यच । अन्येषामपिदृश्यते । चौ । संप्रसारणस्य ॥ ७ ॥ अलुक्षष्ठ्याजातेरिकोऽव्ययीभावेकोः
कत्तदिकोवहएकोनविंशतिः ॥ इतिषष्ठाध्यायेतृतीयःपादः ॥ ३ ॥ ६ ॥ अङ्गस्य । हलः । नामि । नतिसृचतसृ ।
छन्दस्युभयथा । नृच । नोपधायाः । सर्वनामस्थानेचासंबुद्धौ । वाषपूर्वस्यनिगमे । सान्तमहतःसंयोगस्य । अप्तृ
न्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृणाम् । इन्हन्पूषार्यम्णांशौ । सौच । अत्वसन्तस्यचाधातोः । अनुनासि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कस्यक्विझलोःक्ङिति । अज्झनगमांसनि । तनोतेर्विभाषा । क्रमश्चक्त्वि । च्छ्वोःशूडनुनासिकेच । ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च ॥ १ ॥ राल्लोपः । असिद्धवदत्राभात् । श्नान्नलोपः । अनिदितांहलउपधायाःक्ङिति । दंशसञ्जस्वञ्जांशपि । रञ्जेश्च । घञिचभावकरणयोः । स्यदोजवे । अवोदैधोद्मप्रश्रथहिमश्रथाः । नाञ्चेःपूजायाम् । क्त्विस्कन्दिस्यन्दोः । जान्तनशांविभाषा । भञ्जेश्चचिणि । शासइदङ्हलोः । शाहौ । हन्तेर्जः । अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपोझलिक्ङिति । वाल्यपि । नक्तिचिदीर्घश्च । गमःक्वौ ॥ २ ॥ विड्वनोरनुनासिकःस्यात् । जनसनखनांसञ्झलोः । येविभाषा । तनोतेर्यकि । सनःक्तिचिलोपश्चास्यान्यतरस्याम् । आर्धधातुके । भ्रस्जोरोपधयोरमन्यतरस्याम् । अतोलोपः । यस्यहलः । क्यस्यविभाषा । णेरनिटि । निष्ठायांसेटि । जनितामन्त्रे । शमितायज्ञे । अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णुषु । ल्यपिलघुपूर्वात् । विभाषापः । युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि । क्षियः । निष्ठायामण्यदर्थे ॥ ३ ॥ वाक्रोशदैन्ययोः । स्यसिच्सीयुट्तासिषुभावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृशांवाचिण्वदिट्च । दीङोयुडचिक्ङिति । आतोलोपइटिच । ईद्यति । घुमास्थागापाजहातिसांहलि । एर्लिङि । वान्यस्यसंयोगादेः । नल्यपि । मयतेरिदन्यतरस्याम् । लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः । आडजादीनाम् । छन्दस्यपिदृश्यते । नमाङ्योगे । बहुलंछन्दस्यमाङ्योगेऽपि । इरयोरे । अचिश्नुधातुभ्रुवांय्वोरियङुवङौ । अभ्यासस्यासवर्णे । स्त्रियाः । वाम्शसोः ॥ ४ ॥ इणो

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्लिशःक्त्वानिष्ठयोः । पूङश्च । वसतिक्षुधोरिट् । अञ्चेःपूजायाम् । लुभोविमोहने । जॄव्रश्च्योःक्त्वि । उदितोवा । सेऽसिचिकृतचृतच्छृदतृदनृतः । गमेरिट्परस्मैपदेषु । नवृद्भ्यश्चतुर्भ्यः । तासिचक्लृपः ॥ ३ ॥ अचस्तास्वत्थल्यनिटोनित्यम् । उपदेशेऽत्वतः । ऋतोभारद्वाजस्य । बभूथाततन्थजगृभ्मववर्थेतिनिगमे । विभाषासृजिदृशोः । इडत्त्यर्तिव्ययतीनाम् । वस्वेकाजाद्धसाम् । विभाषागमहनविदविशाम् । सनिंससनिवांसम् । ऋद्धनोःस्ये । अञ्जेःसिचि । स्तुसुधूञ्भ्यःपरस्मैपदेषु । यमरमनमातांसक्च । स्मिपूङ्रञ्ज्वशांसनि । किरश्चपञ्चभ्यः । रुदादिभ्यःसार्वधातुके । ईशःसे । ईडजनोर्ध्वेच । लिङःसलोपोऽनन्त्यस्य । अतोयेयः ॥ ४ ॥ आतोङितः । आनेमुक् । ईदासः । अष्टनआविभक्तौ । रायोहलि । युष्मदस्मदोरनादेशे । द्वितीयायांच । प्रथमायाश्चद्विवचनेभाषायाम् । योऽचि । शेषेलोपः । मपर्यन्तस्य । युवावौद्विवचने । यूयवयौजसि । त्वाहौसौ । तुभ्यमह्यौङयि । तवममौङसि । त्वमावेकवचने । प्रत्ययोत्तरपदयोश्च । त्रिचतुरोःस्त्रियांतिसृचतसृ । अचिरऋतः ॥ ५ ॥ जरायाजरसन्यतरस्याम् । त्यदादीनामः । किमःकः । कुतिहोः । क्वाति । तदोःसःसावनन्त्ययोः । अदसऔसुलोपश्च । इदमोमः । दश्च । यःसौ । इदोऽय्पुंसि । अनाप्यकः । हलिलोपः । मृजेर्वृद्धिः । अचोञ्णिति । अतउपधायः । तद्धितेष्वचामादेः किति च ॥ ७ ॥ सिचिप्रभाविट्सन्यचस्तास्वदातोजरायाअष्टादश ॥ इतिसप्तमाध्यायेद्वितीयःपादः ॥ २ ॥ छ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

देविकाशिंशपादित्यवाड्दीर्घसत्रश्रेयसामात् । केकयमित्रयुप्रलयानांयादेरियः । नय्वाभ्यांपदान्ताभ्यांपूर्वौतुताभ्यामैच् । द्वारादीनांच । न्यग्रोधस्यचकेवलस्य । नकर्मव्यतिहारे । स्वागतादीनांच । श्वादेरिञि । पदान्तस्यान्यतरस्याम् । उत्तरपदस्य । अवयवादृतोः । सुसर्वार्धाज्जनपदस्य । दिशोऽमद्राणाम् । प्राचांग्रामनगराणाम् । संख्यायाःसंवत्सरसंख्यस्यच । वर्षस्याभविष्यति । परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः । जेप्रोष्ठपदानाम् । हृद्भगसिन्ध्वन्तेपूर्वपदस्यच । अनुशतिकादीनांच ॥ १ ॥ देवताद्वन्द्वेच । नेन्द्रस्यपरस्य । दीर्घाच्चवरुणस्य । प्राचांनगरान्ते । जङ्गलधेनुवलजान्तस्यविभाषितमुत्तरम् । अर्धात्परिमाणस्यपूर्वस्यतुवा । नातःपरस्य । प्रवाहणस्यढे । तत्प्रत्ययस्यच । नञःशुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणानाम् । यथातथयथापुरयोःपर्यायेण । हनस्तोऽचिण्णलोः । आतोयुक्चिण्कृतोः । नोदात्तोपदेशस्यमान्तस्यानाचमेः । जनिवध्योश्च । अर्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातांपुग्णौ । शाच्छासाह्वाव्यावेपांयुक् । वोविधूननेजुक् । लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यांस्नेहविपातने । भियोहेतुभयेषुक् ॥ २ ॥ स्फायोवः । शदेरगतौतः । रुहःपोऽन्यतरस्याम् । प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यातइदाप्यसुपः । नयासयोः । उदीचामातःस्थानेयकपूर्वायाः । भस्त्रैषाजाज्ञाद्वास्वानञ्पूर्वाणामपि । अभाषितपुंस्काच्च । आदाचार्याणाम् । ठस्येकः । इसुसुक्तान्तात्कः । चजोःकुघिण्यतोः । न्यङ्क्वादीनांच । होहन्तेर्ञ्णिन्नेषु । अभ्यासाच्च । हेरचङि । सन्लिटोर्जेः । विभाषा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चेः । नक्कादेः । अजिव्रज्योश्च ॥ ३ ॥ भुजन्युब्जौपाण्युपतापयोः । प्रयाजानुयाजौयज्ञाङ्गे । वञ्चेर्गतौ । ओकउ
चःके । ण्यआवश्यके । यजयाचरुचप्रवचर्चश्च । वचोऽशब्दसंज्ञायाम् । प्रयोज्यनियोज्यौशक्यार्थे । भोज्यंभक्ष्ये ।
घोर्लोपोलेटिवा । ओतःश्यनि । क्सस्याचि । लुग्वादुहदिहलिहगुहामात्मनेपदेदन्त्ये । शमामष्टानांदीर्घःश्यनि ।
ष्ठिवुक्लमुचमांशिति । क्रमःपरस्मैपदेषु । इषुगमियमांछः । पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्तिसर्तिशदसदांपिबजिघ्रधमति
ष्ठमनयच्छपश्यर्छधौशीयसीदाः । ज्ञाजनोर्जा । प्वादीनांह्रस्वः ॥ ४ ॥ मीनातेर्निगमे । मिदेर्गुणः । जुसिच । सा
र्वधातुकार्धधातुकयोः । जाग्रोऽविचिण्णल्ङिन्त्सु । पुगन्तलघूपधस्यच । नाभ्यस्तस्याचिपितिसार्वधातुके । भूसुवो
स्तिङि । उतोवृद्धिर्लुकिहलि । ऊर्णोतेर्विभाषा । गुणोऽपृक्ते । तृणहइम् । ब्रुवईट् । यङोवा । तुरुस्तुशम्यमःसार्व
धातुके । अस्तिसिचोऽपृक्ते । बहुलंछन्दसि । रुदश्चपञ्चभ्यः । अड्गार्ग्यगालवयोः । अदःसर्वेषाम् ॥ ५ ॥ अतोदी
र्घोयञि । सुपिच । बहुवचनेझल्येत् । ओसिच । आङिचापः । संबुद्धौच । अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः । ह्रस्वस्यगुणः ।
जसिच । ऋतोङिसर्वनामस्थानयोः । घेर्ङिति । आण्नद्याः । याडापः । सर्वनाम्नःस्याड्ढ्रस्वश्च । विभाषाद्वितीया
तृतीयाभ्याम् । ङेराम्नद्याम्नीभ्यः । इदुद्भ्याम् । औत् । अच्चघेः । आङोनास्त्रियाम् ॥ ६ ॥ देविकादेवतास्फायो
भुजमीनातेरतोदीर्घोविंशतिः ॥ इतिसप्तमाध्यायेतृतीयःपादः ॥ ३ ॥ ७ ॥ णौचङ्युपधायाह्रस्वः । नाग्लोपिशा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्वृदिताम् । भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम् । लोपःपिबतेरीच्चाभ्यासस्य । तिष्ठतेरित् । जिघ्रते
र्वा । उर्ऋत् । नित्यंछन्दसि । दयतेर्दिगिलिटि । ऋतश्चसंयोगादेर्गुणः । ऋच्छत्यॄताम् । शॄदॄप्रांह्रस्वोवा । केऽणः ।
नकपि । आपोऽन्यतरस्याम् । ऋदृशोऽङिगुणः । अस्यतेस्थुक् । श्वयतेरः । पतःपुम् । वचउम् ॥ १ ॥ शीङः
सार्वधातुकेगुणः । अयङ्यिक्ङिति । उपसर्गाद्ध्रस्वऊहतेः । एतेर्लिङि । अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः । च्वौच । रीङृ
तः । रिङ्शयग्लिङ्क्षु । गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः । यङिच । ईघ्राध्मोः । अस्यच्वौ । क्यचिच । अशनायोदन्यध
नायाबुभुक्षापिपासागर्धेषु । नच्छन्दस्यपुत्रस्य । दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यतिरिषण्यति । अश्वाघस्यात् । देवसुम्नयो
र्यजुषिकाठके । कव्यध्वरपृतनस्यर्चिलोपः । द्यतिस्यतिमास्थामित्तिकिति ॥ २ ॥ शाच्छोरन्यतरस्याम् । दधाते
र्हिः । जहातेश्चक्त्वि । विभाषाछन्दसि । सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीञ्च । दोदद्घोः । अचउपसर्गात्तः ।
अपोभि । सःस्यार्धधातुके । तासस्त्योर्लोपः । रिच । हएति । यीवर्णयोर्दीधीवेव्योः । सनिमीमाघुरभलभशकपत
पदामचइस् । आप्ज्ञप्यृधामीत् । दम्भइच्च । मुचोऽकर्मकस्यगुणोवा । अत्रलोपोऽभ्यासस्य । ह्रस्वः । हलादिःशेषः
॥ ३ ॥ शर्पूर्वाःखयः । कुहोश्चुः । नकवतेर्यङि । कृषेश्छन्दसि । दाधर्तिदर्धर्तिदर्धर्षिबोभूतुतेतिक्तेऽलर्ष्यापनीफण ॥३२॥
त्संसनिष्यदत्करिक्रत्कनिक्रदद्भरिभ्रद्दविध्वतोदविद्युतत्तरीत्रतःसरीसृपतंवरीवृजन्मर्मृज्यागनीगन्तीतिच । उरत् ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्युतिस्वाप्योःसंप्रसारणम् । व्यथोलिटि । दीर्घइणःकिति । अतआदेः । तस्मान्नुड्द्विहलः । अश्नोतेश्च । भवतेरः । ससूवेतिनिगमे । निजांत्रयाणांगुणःश्लौ । भृञामित् । अर्तिपिपर्त्योश्च । बहुलंछन्दसि । सन्यतः । ओःपुयण्ज्यपरे ॥ ४ ॥ स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनांवा । गुणोयङ्लुकोः । दीर्घोऽकितः । नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुक सपतपदस्कन्दाम् । नुगतोऽनुनासिकान्तस्य । जपजभदहदशभञ्जपसांच । चरफलोश्च । उत्परस्यातः । तिच । री गृदुपधस्यच । रुग्रिकौचलुकि । ऋतश्च । सन्वल्लघुनिचङ्परेऽनग्लोपे । दीर्घोलघोः । अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृस्पशाम् । विभाषावेष्टिचेष्ट्योः । ईचगणः ॥ ५ ॥ णौचशीङःशाच्छोःशर्पूर्वाःस्रवतिसप्तदश ॥ इतिसप्तमाध्यायेचतुर्थःपादः ॥ ४ ॥ इत्यष्टाध्यायीसूत्रपाठेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ॐ ॥ सर्वस्यद्वे । तस्यपरमाम्रेडितम् । अनुदात्तंच । नित्यवीप्सयोः । परेर्वर्जने । प्रसमुपोदःपादपूरणे । उपर्यध्यधसःसामीप्ये । वाक्यादेरामन्त्रितस्यासूयासंमतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु । एकंबहुव्रीहिवत् । आबाधेच । कर्मधारयवदुत्तरेषु । प्रकारेगुणवचनस्य । अकृच्छ्रेप्रियसुखयोरन्यतरस्याम् । यथास्वेयथायथम् । द्वंद्वंरहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु । पदस्य । पदात् । अनुदात्तंसर्वमपादादौ । आमन्त्रितस्यच । युष्मदस्मदोःषष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वांनावौ ॥ १ ॥ बहुवचनस्यवस्नसौ । तेमयावेकवचनस्य । त्वामौद्वितीयायाः ।

नचवाहाहैवयुक्ते । पश्यार्थैश्चानालोचने । सपूर्वायाःप्रथमायाविभाषा । तिङोगोत्रादीनिकुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः । तिङ्ङतिङः । नलुट् । निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चण्कच्चिद्यत्रयुक्तम् । नहप्रत्यारम्भे । सत्यंप्रश्ने । अङ्गात्प्रातिलोम्ये । हिच । छन्दस्यनेकमपिसाकाङ्क्षम् । यावद्यथाभ्याम् । पूजायांनानन्तरम् । उपसर्गव्यपेतंच । तुपश्यपश्यताहैःपूजायाम् । अहोच ॥ २ ॥ शेषेविभाषा । पुराचपरीप्सायाम् । नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् । किंक्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् । लोपेविभाषा । एहिमन्येप्रहासेऌट् । जात्वपूर्वम् । किंवृत्तंचचिदुत्तरम् । आहोउताहोचानन्तरम् । शेषेविभाषा । गत्यर्थलोटाऌण्नचेत्कारकंसर्वान्यत् । लोट्च । विभाषितंसोपसर्गमनुत्तमम् । हन्तच । आमएकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके । यद्धितुपरंछन्दसि । चनचिदिवगोत्रादितद्धिताम्रेडितेष्वगतेः । चादिषुच । चवायोगेप्रथमा । हेतिक्षियायाम् ॥ ३ ॥ अहेतिविनियोगेच । चाहलोपएवेत्यवधारणम् । चादिलोपेविभाषा । वैवावेतिचच्छन्दसि । एकान्याभ्यांसमर्थाभ्याम् । यद्वृत्तान्नित्यम् । पूजनात्पूजितमनुदात्तंकाष्ठादिभ्यः । सगतिरपितिङ् । कुत्सनेचसुप्यगोत्रादौ । गतिर्गतौ । तिङ्चोदात्तवति । आमन्त्रितंपूर्वमविद्यमानवत् । नामन्त्रितेसमानाधिकरणेसामान्यवचनम् । विभाषितंविशेषवचनेबहुवचनम् ॥ ४ ॥ सर्वस्यबहुवचनस्यशेषेऽहेतिचतुर्दश ॥ इत्यष्टमाध्यायेप्रथमःपादः ॥ १ ॥ ७४ ॥ पूर्वत्रासिद्धम् । नलोपःसुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषुकृति । नमुने । उदात्तस्वरितयोर्यणःस्वरितोऽनुदात्त

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्य । एकादेशउदात्तेनोदात्तः। स्वरितोवानुदात्तेपदादौ । नलोपःप्रातिपदिकान्तस्य। नङिसंबुद्ध्योः । मादुपधाया श्चमतोर्वोऽयवादिभ्यः । झयः । संज्ञायाम् । आसन्दीवदष्ठीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वच्चर्मण्वती । उदन्वानुदधौच । राजन्वान्सौराज्ये । छन्दसीरः । अनोनुट् । नाद्धस्य । कृपोरोलः । उपसर्गस्यायतौ । ग्रोयङि ॥ १ ॥ अचिविभा षा । परेश्चघाङ्कयोः। संयोगान्तस्यलोपः । रात्सस्य । धिच । झलोझलि । ह्रस्वादङ्गात् । इटईटि । स्कोःसंयोगा द्योरन्तेच । चोःकुः । होढः । दादेर्धातोर्घः । वाद्रुहमुहष्णुहष्णिहाम् । नहोधः । आहस्थः । व्रश्चभ्रस्जसृजमृजय जराजभ्राजच्छशांषः । एकाचोबशोभष्झषन्तस्यस्ध्वोः । दधस्तथोश्च । झलांजशोऽन्ते । झषस्तथोर्धोऽधः ॥ २ ॥ षढोःकःसि । रदाभ्यांनिष्ठातोनःपूर्वस्यचदः । संयोगादेरातोधातोर्यण्वतः । ल्वादिभ्यः । ओदितश्च । क्षियोदीर्घा त् । श्योऽस्पर्शे । अञ्चोऽनपादाने । दिवोऽविजिगीषायाम् । निर्वाणोऽवाते । शुषःकः । पचोवः । क्षायोमः । प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् । अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः । नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्याम् । नध्याख्यापॄमूर्च्छि मदाम् । वित्तोभोगप्रत्यययोः । भित्तंशकलम् । ऋणमाधमर्ण्ये ॥ ३ ॥ नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानिच्छन्दसि । क्विन्प्रत्ययस्यकुः । नशेर्वा । मोनोधातोः । म्वोश्च । ससजुषोरुः । अवयाःश्वेतवाःपुरोडाश्च । अहन् । रोऽसुपि । अम्नरूधरवरित्युभयथाछन्दसि । भुवश्चमहाव्याहृतेः । वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहांदः । तिप्यनस्तेः । सिपिधातोरुर्वा ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दश्च । वोँरुपधायादीर्घइकः । हलिच । उपधायांच । नभकुर्छुराम् । अदसोऽसेर्दादुदोमः ॥ ४ ॥ एतईद्बहुवचने । वाक्यस्यटेःप्लुतउदात्तः । प्रत्यभिवादेऽशूद्रे । दूराद्धूतेच । हैहेप्रयोगेहैहयोः । गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकैकस्यप्राचाम् । ओमभ्यादाने । येयज्ञकर्मणि । प्रणवष्टेः । याज्यान्तः । ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौषडावहानामादेः । अग्नीत्प्रेषणेपरस्यच । विभाषापृष्टप्रतिवचनेहेः । निगृह्यानुयोगेच । आम्रेडितंभर्त्सने । अङ्गयुक्तंतिङाकाङ्क्षम् । विचार्यमाणानाम् । पूर्वंतुभाषायाम् । प्रतिश्रवणेच । अनुदात्तंप्रश्नान्ताभिपूजितयोः ॥ ५ ॥ चिदितिचोपमार्थेप्रयुज्यमाने । उपरिस्विदासीदिच । स्वरितमाम्रेडितेऽसूयासंमतिकोपकुत्सनेषु । क्षियाशीःप्रैषेषुतिङाकाङ्क्षम् । अनन्त्यस्यापिप्रश्नाख्यानयोः । प्लुतावैचइदुतौ । एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूतेपूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येदुतौ । तयोर्य्वावचिसंहितायाम् ॥ ६ ॥ पूर्वत्राचिषढोर्नसत्त्वैतर्ईञ्चिदित्यष्टौ ॥ इत्यष्टमाध्यायेद्वितीयःपादः ॥ २ ॥ ७ ॥ मतुवसोरुसंबुद्धौछन्दसि । अत्रानुनासिकःपूर्वस्यतुवा । आतोऽटिनित्यम् । अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः । समःसुटि । पुमःखय्यम्परे । नश्छव्यप्रशान् । उभयथर्क्षु । दीर्घादटिसमानपादे । नॄन्पे । स्वतवान्पायौ । कानाम्रेडिते । ढोढेलोपः । रोरि । खरवसानयोर्विसर्जनीयः । रोःसुपि । भोभगोअघोअपूर्वस्ययोऽशि । व्योर्लघुप्रयत्नतरःशाकटायनस्य । लोपःशाकल्यस्य । ओतोगार्ग्यस्य ॥ १ ॥ उञिचपदे । हलिसर्वेषाम् । मोऽनुस्वारः । नश्चापदान्तस्यझलि । मोराजिसमःक्वौ । हेमपरेवा । नप

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

[OrderDescription]
,CREATED=06.08.20 10:31
,TRANSFERRED=2020/08/06 at 10:38:37
,PAGES=61
,TYPE=STD
,NAME=S0003431
,Book Name=M-2388 (2)-ASHTADHYAYI SUTRAPATH
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection